Barki Gergely

„A PROLETÁRDIKTATURA JÓT TESZ AZ EGÉSSÉGNEK”[1]

BERÉNY RÓBERT, 1919

Berény Róbert életpályáját döntően befolyásolta a Tanácsköztársaság időszaka, holott művészi fejlődésében valójában inkább egyfajta intermezzót jelentett ez a periódus. A rendszerváltás előtti évtizedekben Berénynek erre az oeuvre egésze szempontból talán kevésbé fontos időszakára – elsősorban politikai okok miatt – érthetően komolyabb figyelem irányult. Szíj Béla, a festő első jelentősebb monográfusa szintén nagy terjedelemben tárgyalta a művész 1919-es szerepvállalását. Annak ellenére, hogy kiemelt támogatást élvezett a korszak kutatása, számos fehér folt maradt, s néhány megválaszolatlan kérdést azóta sem sikerült tisztázni. Az újonnan előkerült dokumentumok és néhány korábban ismeretlen mű vizsgálata alapján talán egy új, tisztább, és árnyaltabb kép rajzolódik ki Berény 1919-es időszakáról.

BERÉNY ALKOTÓI ÉS PEDAGÓGIAI TEVÉKENYSÉGE KÖZVETLENÜL A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG ELŐTT

1918 őszén a festő levelet küldött Elek Artúrnak, melyben arra kérte, hogy lapjában közöljön egy hirdetést: „[...] adjon le a vasárnapi számban egy kommünikét megnyíló festőiskolámról, melynek címe: Rajz és festőiskola műteremben és kertben Berény R. festőművész vezetésével. Bp. I. Városmajor u.36. Telefon 82-66. A lakásunkat nagy költséggel nyomoríttattam át erre a célra alkalmasnak. November első felében nyílik, érdeklődni lehet máris.”[2]

Túl a művészi elhivatottságon, ezekben az ínséges és bizonytalan időkben magániskolája anyagi forrást is jelentett Berény számára, akit szülei ekkor már nem támogathattak. A tandíjként befolyt összegből teremtette elő az iskola működéséhez szükséges eszközöket, s azokat a forrásokat, amelyek saját művészeti tevékenységének finanszírozását is biztosították. Ekkoriban kezdett komolyabban foglalkozni találmányaival is, amelyek szintén pénzigényes vállalkozások voltak.[3]

---

[1] Somló Léni (Berény Róbert első felesége) Tersánszky Józsi Jenőnek 1919. június 11-én írt egy levelet, melyhez Berény többek között ezeket a szavakat fűzte. (PIM V. 4330/19/15.) Közli: Majoros Valéria Vanília: Tihanyi Lajos írásai és dokumentumok, Bp., 2002. 403.

[2] Berény Róbert 1918. október 14-én kelt levele Elek Artúrhoz. MNG Adattár, Ltsz.: 12409/59. Hogy miért nem sógorának, a *Nyugat* főszerkesztőjének, Ignotusnak címezte a levelet, nem tudni, minden esetre a *Nyugat*ban kiemelt hirdetésként több alkalommal is megjelent Berény felhívása.

Berény szabadiskolája a maga nemében egyedülálló intézmény volt, ahol próbára tehette azon képességeit és elgondolásait, amelyek a művésznevelés megreformálására irányultak, s amelyeknek írásban évekkel korábban már hangot adott.[4] Az iskola szabad szellemiségéről és inspiráló légköréről számol be levelében az egykori Berény-növendék, Fenyő György:

„[...] Ez az iskola Magyarországon első volt tudtommal a maga nemében, mert bár előtte is csináltak egyes festők iskolákat, de ezek mind rosszízlésű felsőbb rendek divatjamúlt festőinek akadémiái voltak. Róberté volt az első festőiskola, ahol Cézanne, Van Gogh és a XIX. század többi nagy franciáit szerették és beszélték meg a mester és növendékei, nem pedig Benczúrt és annak unalmas mestereit és sugalmazóit. Izgalmas és érdekes volt az iskola, hat vagy nyolc növendékével, akik mind a párizsi iskola rajongói voltak [...]. Róbert jó mester volt, ott dolgozott (és akkoriban elég szorgalmas is volt) velünk. Az a kép, amin dolgozott – sajnos – méretei miatt mehetett veszendőbe, kb. 2 x 6 méteres vászon volt. Akkoriban az ilyesmit 'kompozíciónak' hívták. [...] Róbert ezt az élete legnagyobb méretű képét pasztellel festette, nem olajjal. Munka közben már állandóan lerögzítette (lefixálta), méghozzá – pontosan emlékszem – egy híg kazein oldattal. [...] A témája – különböző ruhátlan figurák voltak a szabadban. Férfiak barokkos izmokkal, a nők pedig valamivel nyugodtabb formákkal és világosabb testszínnel hímnemű társaiknál. Nekem akkoriban nagyon tetszett és imponált ez a nagyméretű kép – persze Róbert sohasem fejezte be."[5] Berény ezt követően még hosszú éveken keresztül fáradozott a pasztell-technika megújításán. Bernáth Aurél, aki csak az 1920-as évek elején, Berlinben ismerkedett meg Berénnyel, *A Múzsa udvarában* című könyvében oldalakon keresztül sorolja festőtársa elképesztő találmányait, s említést tesz pasztell-kísérleteiről is: „Jelenlétemben kísérletezett a festékporoknak talkummal való összegyúrásával, hogy ezáltal a pasztellkréta tapadóbb legyen."[6] Elek Artúr a *Nyugat* 1928-as évfolyamában írt soraival, tíz év távlatából, feltehetően ugyanarra a gigászi vállalkozásra utalt, amelyet Fenyő György levele ismertetett: „Emlékszünk régebbi időkből Berénynek egy nagyméretű kompozíciójára, amelyen rudacskákká gyúrt festékkel dolgozott."[7] Berény óriási méretű pasztell-képét Varró István állítása

[3] Egy hat évvel később, 1924-ben kelt, angol nyelvű szabadalmi leírás (MNG Adattár, Ltsz.: 23306/IX/8/1992) olyan találmányáról tudósít, mely grafikai eljárással készült művek másolására volt alkalmas. Feltehetően ugyanennek a már 1923-ban, Dr. E. Stengerrel közösen bejegyzett találmánynak az ismertetését közli a *Der deutsch-österreichische Photograph* című német nyelvű szaklap is (1925. 39/8.). E találmányára minden bizonnyal az késztette, hogy a szintén általa, 1917-ben kifejlesztett egyedi monotípia-technika, a papírkarc is sokszorosíthatóvá váljék.

[4] Berény Róbert: Művészi nevelés az iskolában. *Népművelés,* 1911. április 15. 27–28.

[5] Fenyő György 1958. június 21-én kelt, Varró Istvánhoz írt levelének (továbbiakban: Fenyő 1958) részletét közli: Szíj Béla: Berény Róbert életútja gyermekéveitől a berlini emigrációig. *Bulletin de la Galerie Nationale Hongroise,* 1963. IV. (A továbbiakban: Szíj 1963), 120.

[6] Bernáth Aurél: *A Múzsa udvarában*. Budapest, 1967. 70.

[7] Elek Artúr: Berény Róbert és mások. *Nyugat,* 1928/7. 552.

szerint felszabdalta, így ma már nem ismerjük és sajnálatos módon fényképfelvétel sem készült róla.[8]

Mintegy másfél évtizede felbukkant a festő egy érdekes, szintén pasztellel készített kompozíciója, az *Allegorikus jelenet fán hegedülő figurával* (II. tábla), mely feltehetően szintén 1918–1919 körül készült és valószínűleg a nagy kompozíció egyik előkészítő tanulmánya lehetett.[9] Ekkoriban vált ismertté Horváth Béla művészettörténész hagyatéka, ahonnan egy hasonló témájú olajkép (III. tábla) került elő, melynek hátoldalán egy eddig azonosítatlan férfi portréja látható.[10] E feltűnően klasszicizáló stílusú művek szervesen illeszkednek Berény háború körüli alkotásainak sorába és némi támpontot nyújthatnak Berény sokalakos, nagy kompozíciójának rekonstrukciójához is. További adalékul szolgál és komolyabb segítséget nyújthat Aba-Novák Vilmos *Anyaság* című 1919-es kartonja (IV. tábla),[11] illetve *Élet* című akvarellje, (V. tábla)[12] melyek nagy valószínűséggel Berény nagy pasztellkompozíciójának hatására készültek, Berény műtermében. Miután a festő kényszerűen elhagyta az országot a Tanácsköztársaság bukását követően, édesanyja fiatal művészeknek adta ki fia műtermét. Így került rövid időre az egykori Nyolcak mesterének stúdiójába Korb Erzsébet és Patkó Károly társaságában Aba-Novák Vilmos is. A fiatal festő életművében kifejezetten szokatlannak, idegennek tűnő, barokkosan túlburjánzó, sokalakos kompozíciók egyértelműen Berény korabeli stílusára emlékeztetnek és az sem kizárható, hogy esetleg konkrét másolatokról van szó. Nem csupán az életkorok allegóriaszerű megfogalmazása, tehát a téma egyezése okán, de a festői, illetve grafikai megoldások terén is feltűnő a hasonlóság Berény műveivel. Hogy Berény hogyan jutott el alig fél évtized alatt pre-avantgárd Nyolcakos korszakától, a tízes évek első felére jellemző, kifejezetten expresszionista jellegű képalkotástól a reneszánsz, a manierizmus és a barokk fegyvertárát újrahasznosító radikális klasszicizálásig, ahhoz a már említett Fenyő György levél további – korábban publikálatlan – részletei szolgálnak megvilágító erejű adalékokkal: „[...]a XIX. szd. franciáitól eltekintve egyetlen

8 Varró István Szíj Bélának szóló feljegyzése Fenyő György hozzá írott leveléhez (Varró-Szíj dokumentumok, MNG, Adattár): „Az említett nagy képre emlékszem. Háromszög alakban komponált akttömeg volt – talán 20 individuum – egészen halvány monoton testszínre nem emlékeztető színekben. Ha jól emlékszem, sokáig befejezetlenül magasan lógott, aztán összehengerelve egy sarokban, végül darabokra vágva és vászon felhasználva... Összes művei közül erre emlékszem mint a legsivárabbra és legérdektelenebbre." Varró a leírás mellé egy hevenyészett, emlékezetből készült skiccet is mellékelt a szóban forgó pannóról.

9 Berény Róbert: *Allegorikus jelenet fán hegedülő figurával.* 1918–1919 körül, pasztell, karton, 63 x 50,5 cm, j.n., Szajkó Lídia tulajdona, San Francisco. A pasztellképnek több grafikai vázlata is ismert, melyek szintén a Berény örökösök tulajdonában vannak.

10 Berény Róbert: *Kompozíció aktokkal,* 1918–1919 körül, olaj, vászon, 62 x 52 cm, j.n. Sümeg, Püspöki Palota, M.Sz. 2005/363.

11 Aba-Novák Vilmos: *Anyaság,* 1919. olaj, karton, 35 x 48 cm, j.j.l.: Aba-Novák, Mgt. E művel kapcsolatos információkért Molnos Péternek és Nemes Péternek hálával tartozom.

12 Aba-Novák Vilmos: *Élet,* 1919 körül, szén, akvarell, papír, 390 x 626 mm, j. n. MNG, Ltsz.: F.75.189

mester volt akiről igazán lelkesen beszélt – Leonardo da Vinci –. Ennek képeit igen jól ismerte, de ami még ennél is jobban izgatta, az a Leonardo »Trattato della Pittura«-ja volt. Ezt a könyvet (német fordításban) állandóan olvasta. Erről lelkesedett nekem, de emlékszem, hogy néha egy-egy szaktanácsa Leonardonak nem tetszett neki. Egyre ezek közül emlékszem, az volt, hogy (emlékezetből idézem, de a Berény kutató megkeresheti ezt a passzust) tehát Leonardo szabadon: »Hogy munkád (festményed) minél tökéletesebb legyen, igyekezzél a fényből az árnyékba való átmenetet minél lágyabbá, minél finomabbá tenni« – Róbert erre a tanácsra azt jegyezte meg, hogy hihetetlen, hogy egy ilyen minden idők legnagyobb művésze, mint Leonardo, ilyen kicsinyes technikai tanácsot ad egy árnyékolási műveletről, ami nem áll arányban a leonardói nagyvonalú, művészi elképzeléssel. Ez a »Trattato« különben magyarázza Berény egész művészi életét, találmányait, töprengéseit, sokoldalúságát. Sőt bár Robert alapjában véve rutinos és gyors volt munkáiban, igyekezett a Leonardo féle lassú és megfontolt munkamenetet is átvenni. [...] a leonardoi »Trattato«-t kissé úgy olvasta mint a bibliát, mint Don Quihotte [sic!] az ő középkori lovagregényeit. Így aztán az egész élete egy szélmalomharc volt a 'találmányokkal'.[...]"[13]

Varró István leírása szerint Berény nagy pasztellpannójának leglátványosabb alapeleme a leonardói gúlakompozíció alkalmazása volt. Ugyanez tapasztalható az említett két korai, feltehetően Berényhez köthető Aba-Novák mű esetében is, de közülük az akvarell expresszívebb gesztusai, a klasszikus alakformálást és térkomponálást a futuristákra, illetve a konstruktivistákra jellemző szerkezetességgel ötvöző képalakítása révén közelebb áll akár az aktivisták modernségéhez is. Amennyiben Aba-Novák e két művét Berény korabeli stílustörekvéseinek másolatszerű dokumentumaiként értékeljük, úgy nyilvánvalóvá válik, hogy Berény ebben az időszakban az olykor óvatosan visszafojtott, máskor pedig látványosan felszínre törő expresszionista attitűd mellett egyre nagyobb érdeklődéssel fordult különböző művészi korszakok, főképpen a nagy reneszánsz és manierista festőelődök konkrét képi toposszá vált archetípusai felé. Ezt a bonyolult, egyszerre archaizáló, ugyanakkor progresszív festői törekvést jobb híján mégis csak klasszicizálásnak nevezzük.

Berény klasszicizálódása tulajdonképpen már a Nyolcak idejében tetten érhető, de program- és látványszerűen a háború elejétől bontakozott ki, s leginkább egyes 1917-es papírkarcain csúcsosodott ki, közülük az egyik kifejezetten Leonardo stílusában fogant, s témájában is hozzá, de legalábbis a reneszánsz nagy mestereihez köthető: *Madonna a kisdeddel* (1. kép).[14]

Berény szabadiskolájának megnyitása egybeesett a Károlyi-kormány beiktatásával. A haladóbb szellemű sajtó részéről komoly támogatást kapott: „Berény Róbert, a nagy-

[13] Fenyő 1958.

[14] Berény Róbert: *Anya gyermekével* [*Madonna a kisdeddel*], 1917, papírkarc, 135 x 115 mm, j.b.l.: BR 1917. Kohonóczki Júlia tulajdona. Kevésbé illeszthető viszont a háború alatt készült klasszicizáló stílusú papírkarcok sorába a *Halász és a hold ezüstje* c. Balázs Béla meséhez határozottan expresszívebb felfogásban készített, 1917-es sorozata.

1. Berény Róbert: Anya gyermekével [Madonna a kisdeddel], 1917. Papírkarc, 135 x 115 mm. © Kohonóczki Júlia tulajdona. Fotó: Barki Gergely © HUNGART, 2018

tehetségű fiatal festőművész festőiskolát nyitott Budán a Városmajorban. A forradalom után nyilván a képzőművészetben is ledől a régi klikk uralom és remélhető, hogy a progresszív művészetnek új, szabad útja nyílik. Ebből a szempontból Berény Róbert iskolájára misszió vár a magyar művészet ezutáni fejlődésében. Erre vall az új iskola programja is, mely nemcsak technikailag kívánja kiképezni növendékeit, hanem párhuzamosan ránevelni a művészetre, a művészi gondolkodásra és a látottak művészi interpretálására. Férfiak és nők együttesen nyernek kiképzést, éspedig délelőttönként a festésben, délutánonként pedig a rajzolásban. Hidegebb időjárásban csak aktokat rajzolnak és festenek, az enyhébb időszakokban azonban – az iskola

saját kertjében – plein air festéssel is folytatják a növendékek továbbművelését. Az új iskola (Városmajor utca 36. Telefon: 82-66) tájképfestéssel kapcsolatban kirándulásokat is tervez."[15]

BERÉNY ISKOLÁJA A KOMMÜN ALATT

A Tanácsköztársaság kikiáltását követően Berény iskolája immár az új rendszerben, radikálisan megváltozott körülmények között működhetett tovább és az új rezsim híveként megerősített támogatásban részesült a sajtó részéről is. 1919 áprilisában több napilap is közölte a következő híradást: „A művészeti direktórium az országban több mesteriskolát állít fel. Egyik ilyen, a fővárosban lévő iskola vezetésével Berény Róbert festőművészt bízta meg. A mesteriskolába csak megfelelő, akadémikus képzettségű növendékek vétetnek fel. A végleges felvételhez a növendékeknek egy hónapig tartó próbamunkán kell részt venniök. A tanítás ingyenes. Akik ennek az iskolának tagjai akarnak lenni, jelentkezzenek április 30-ig bezárólag délután 2–3 óra között az iskola vezetőjénél, I. Városmajor utca 36. szám alatt."[16]

Az iskola működésének anyagi terhe lekerült Berény válláról azáltal, hogy – mint minden hasonló intézményt –, az ő iskoláját is köztulajdonba vették. Az intézkedést pozitívan értékelte még akkor is, amikor a kommün bukása után feljelentés érkezett ellene, s menthette volna magát. A Magyar Katonai Parancsnoksághoz írt, 1919. augusztus 23-án kelt levelében a feljelentésre részletesen reagált.[17] A Tanácsköztársaság alatti tevékenységéről lényegében ebből a levélből származtathatók a legautentikusabb információk. Az általa vezetett iskola működéséről igen részletesen és tárgyilagosan számolt be: „Közben, a már 1918. október 20.-a óta általam vezetett magán festőiskolámat szocializálták (I. Városmajor u. 36. sz. alatt), magasabb művészképző iskolává fejlesztették és vezetésével megbíztak. A 93784/919.VIII. §.3. számú május 14.-éről keltezett birtokomban levő Közoktatásügyi Népbizt.-i rendelet értelmében az iskola személyi és dologi kiadásainak fedezésére félévi időtartamra 50.000 Koronát engedélyeztek (minden művészeti szabadiskolának egységesen), mely pénzt saját kívánságomra az összes képzőművészeti szabadiskolák adminisztratív vezetője kezelte. Május hó közepétől július hó végéig az ezen összegen foglalt 2000 K-nyi havi fizetésemet május, június, július hónapokra felvettem (három részletben természetesen) [...]"[18]

Mindeközben, már április elején Berényt beválasztották a Pogány Kálmán által vezetett művészeti direktóriumba, s a festészeti szakosztály vezetésével bízták meg. Kollégái voltak Lessner Manó építész, Kozma Lajos iparművész, Ferenczy Béni szob-

15 N.n.: Berény Róbert festőiskolája. *Világ,* 1919. február 23. 8. (Tímár 1919.)

16 N.n.: Új mesteriskolák. *Pesti Napló,* 1919. ápr. 15. 7. (Tímár 1919.) A hírt 1919 április 25-én átvette a *Népszava,* a *Pesti Hírlap* és *Az Újság* c. napilap is. Közli: Szíj 1963. 121.

17 Az egykori MSzMP Párttörténeti Archívumának 614 f. 1/1919-11657. számú dokumentumait idézi Kontha Sándor: Két művész a Tanácsköztársaságban. *Ars Hungarica*, 1979/1. 95–96. Továbbiakban: Kontha 1979.

18 Kontha 1979. 96.

rász, Antal Frigyes és Wilde János művészettörténészek, a zeneművészeti osztályban, mint direktóriumi tagok részt vettek az általa nagyra becsült zeneszerzők, Bartók Béla és Kodály Zoltán is.[19] Berény a további eseményekről így tájékoztat: „[...] miután május 10.-én kelt írásomban, melyet a Közokt. Népbizt.-hoz intéztem, direktóriumi tagságomért járó fizetésemről lemondottam, mert tisztességemmel nem tartottam összeférhetőnek két helyről fizetést húzni. Ugyanezen okból nem engedtem, hogy direktóriumi tagságom idején tőlem bármilyen művet vásároljanak múzeum vagy egyéb képtár részére. Az iskola dologi kiadásainak fedezésére és részben tanítványaim segélyezésére ezalatt az idő alatt (május közepétől július végéig) 8000 K-t vettem fel és 8369,02 K-t költöttem, a 369,02 K-nyi különbözetet sajátomból fedeztem. Minden kiadott fillérről könyvet vezettem és nyugtát vettem, melyek birtokomban vannak. Vagyis az iskolai budget terhére 14.000 K-t vettem fel az adminisztratív vezetőtől, kinek ezen összeg erejéig nyugtákat adtam."[20]

Berény magániskoláját az új rezsim alatt állami támogatással vezethette, ami nem csak azt jelentette, hogy a tanítványoknak nem kellett tandíjat fizetniük, s hogy maga Berény is rendszeres fizetést kapott, hanem egy az iskolát gondozó altisztet is kineveztek mellé, akinek javadalmazásáról szintén a direktórium gondoskodott.[21] Mindemellett biztosították a képzéshez szükséges nyersanyagokat is. Egy alkalommal például 80 folyóméternyi gyékényponyva rendelkezésre bocsátásáról tesz említést egy hivatalos okirat, mely szerint a Hadügyi Népbiztosság rendelkezett ilyen mennyiségek felett.[22] Nem lehet tudni, hogy katonai gyékényponyvát, avagy hagyományos festővásznat biztosítottak Berény iskolája számára, de érdemes megemlíteni, hogy ebben az időben kezdték meg a „kaszárnyák megtisztítását" is, ami azt jelentette, hogy a régi, Habsburg-időkből származó, értéktelennek tartott képeket lekaparták, s az így nyert nyersanyagot, vásznat és keretet a művészeti direktórium rendelkezésére bocsátották.[23] A Tanácsköztársaság intézkedéseinek hasonló árnyoldalai mellett azonban számos pozitívumot is hozott az új rezsim művészetpolitikája. Berény iskolájára nézve minden bizonnyal kedvezően hatottak az új rendelkezések. Az iskolával foglalkozó hivatalos okiratok számarányával mégis fordítottan arányos mindaz, amit

19 A direktórium művészeti tevékenységének alapos ismertetését ld.: Németh Lajos (szerk): *A Magyar Tanácsköztársaság képzőművészeti élete.* A Művészettörténeti Dokumentációs központ forráskiadványa, Bp., 1960. Vö.: Aradi Nóra: A Magyar Tanácsköztársaság művészete, Bp., 1979. Szatmári Gizella: *A Tanácsköztársaság művészetpolitikája* (szakdolgozat). 1962.

20 Kontha 1979. 96. Berény direktóriumi javadalmazását 1919 április végéig visszamenően szüntették meg. Ld.: A Közoktatási Népbiztosnak 1919. május 28-án kelt, a budapesti IX. kerületi állampénztárhoz intézett rendeletének hiteles másolata (MNG Adattára, Ltsz.: 15713/62.)

21 A Közoktatásügyi Népbiztosság 1919. július 11.-én kelt, a Népgazdasági Tanács Pénzügyi Főosztályához címzett átiratának egykorú hivatalos másolatát (O.L.K.N. Művészeti Osztály 1919-3-159232) Szíj Béla idézi. In: Szíj 1963. 121. Egy másik okirat szerint az iskolának két bizalmija is volt. (MNG Adattára, Ltsz.: 15703/62)

22 MNG Adattára. Ltsz.: 15693/62.

23 Vö.: Pór Bertalan: Emlékezés 1919-re. *Szabad Művészet,* 1949. febr.–márc.

Berény oktatási módszereiről, a tantervről – amennyiben volt ilyen –, illetve a növendékekről tudni lehet.

EGY VILÁGHÍRŰ TANÍTVÁNY

A Berény szabadiskolájára vonatkozó dokumentumok között nem maradt fenn a tanítványok névsora, de egyéb forrásokból következtetni lehet néhány egykori növendék kilétére. Ebben is elsősorban a már emlegetett Fenyő György levél bizonyul a leggazdagabb forrásnak.[24] Fenyő Meitner Lászlóra és Grosz Jolánra emlékezett biztosan, utóbbi minden bizonnyal a később Gross-Bettelheim Jolán néven ismertté vált festőnővel azonosítható. Bizonytalanul említi a Berény-növendékek sorában Kelemen Emilt és a később Szamuely Tibor feleségeként is ismert Szilágyi Jolánt, de róluk más forrás nem erősíti meg, hogy ebben az időben Berény tanítványai lettek volna. Fenyőnek azonban határozott emlékei voltak egy később a világhírig menetelő katonatisztről, aki Berénynél kezdte meg művészeti tanulmányait. Számos forrásból tudható, hogy az akkoriban éppen a közeli Mészáros utcában lakó Moholy-Nagy László már 1918 végén látogatta Berény szabadiskoláját, de arra nézve nincs megbízható adatunk, hogy pontosan mikor kezdte meg tanulmányait. Fenyő György említett levelének további – korábban szintén publikálatlan – részletei a később az avantgárd nemzetközi élvonalában is tündöklő művészről meglepő karakterrajzot adnak. Emlékezete szerint a tanítványok mindegyike a modern festészeti elvek híve volt „[...] kivéve egy társunk, egy csinos, jó megjelenésű fiatalember, aki még viselte a katonatiszti egyenruháját (akkor szerelhetett le, vagy betegszabadságon volt) – mondom ez a fiatalember képviselte a maradiságot, Robert gúnyosan csóválta a fejét a hadnagy (vagy főhadnagy) munkáit nézve. A többi növendék (jómagam is, bár csak 14-15 éves voltam) Renoir-t és Pissaro-t emlegettük, a fiatal katonatiszt pedig állandóan a legnyárspolgáribb piktúrát dicsérte és utánozta úgy-ahogy. Nahát ez volt az egyetlen ember, akit valaha is meggyőztek a vitában, sőt aki erre tovább ment az új úton mint bárki, hogy ne mondjam, átesett a ló másik oldalára, mert ennek a katonatiszti ruhás, az akkori hivatalos Magyarország piktúráját tisztelő kollégánk neve – Moholy-Nagy László volt."[25]

Moholy-Nagy művészi fejlődése szempontjából meghatározó volt Berény iskolájának szelleme, ahogy mestere korabeli, illetve a műtermében látott, még a Nyolcak időszakában készült művei szintén óriási hatást gyakoroltak rá. Elsősorban az 1918-1921 közötti rajzstílusában érhető ez tetten, de a Berény-iskolában kialakult modern művészetfelfogása egész életművét meghatározta. Kapcsolatuk később sem szakadt meg teljesen, Berény támogatásával több rajzot vásárolt Moholy Nagytól a Tanácsköztársaság idején a művészeti direktórium, majd Berlinben is követték egymás munkásságát.

[24] Fenyő levelében ugyan nem tesz említést Székely-Kovács Olgáról (1900–1971), de róla több forrásból is tudjuk, hogy ekkoriban Berény tanítványa volt, akárcsak Járitz Józsa. Kapcsolatuk évtizedekig szoros maradt, ami közös pszichoanalitikai érdeklődésüknek is volt köszönhető.

[25] Fenyő 1958.

2. Berény Róbert: Fegyverbe! Fegyverbe! 1919. Litográfia, papír, 126 x 188 cm, MNG, ltsz.: 6101. © Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest © HUNGART, 2018

BERÉNY ALKOTÓI TEVÉKENYSÉGE A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDŐSZAKÁBAN

Több generáció számára a *Fegyverbe! Fegyverbe!* feliratú plakát (2. kép)[26] szimbolizálta a Magyar Tanácsköztársaság eszméjét, s így, mint a festő „legismertebb műve", Berény szimbólumává is vált, túlságosan is a kommunista művészek skatulyájába zárva őt. A valóban magas színvonalú toborzó plakát a rendszerváltás előtti években emblémaszerűen jelent meg úton-útfélen, sőt konkrétan egy út mellett is, Berény művének plasztikus átfogalmazásában. A Dózsa György úton felállított, Kiss István alkotta rohanó vöröskatona monumentális szobra azóta átkerült a Memento Parkba (korábban Szoborpark Múzeum), most annak logójaként az új intézményt reklámozza.[27] Az

[26] Berény Róbert: *Fegyverbe! Fegyverbe!* plakát, 124 x 184 cm, j.b.l.: Berény, MNG, Ltsz.: 6101

[27] Kiss István *Felszabadulási Emlékmű*véről (tulajdonképpen tanácsköztársasági emlékmű) először a *Művészet* 1962. márciusi számában esik említés, melyben a cikk szerzője egyértelműen utalást tesz a motívum átvételéről: „Berény Róbert Fegyverbe! feliratú közismert 1919-es plakátja mozgalmas sziluettjének motívumait használja fel."

(A. N. Tyihomirov: Magyarország fiatal művészei. Művészet, 3, 1962, 3. 38.). A szoborra kiírt pályázatot már 1958-ban elnyerte a szobrász (Vö.: Aradi Nóra: *A szocialista képzőművészet története.* Bp., 1970. 280.), de csak 1969-ben állították fel. Ebben valószínűleg közrejátszhatott, hogy Berény özvegye plágiumra hivatkozva beperelte a szobrászt, s a pert – annak ellenére, hogy az emlékmű készítője

elmúlt rendszer Berény plakátjának gyakran giccsbe hajló kópiáival[28] is igyekezett népszerűsíteni a mozgalmiság szellemét, azonban a mű megítélését a politikai rendszerek változása nem befolyásolta, így ma is nem csupán Berény, de a korszak magyar modernizmusának legjobb művei között tartjuk számon. Nem véletlen az sem, hogy napjainkban is kedvelt 'alapanyag' különböző tárgyú internetes mémek létrehozásánál. Berény műve a Tanácsköztársaság amúgy is magas színvonalat képviselő plakátjai közül is kiemelkedik. Elkészítésére 1919 májusában kapta a megbízást. A kommün bukása után, letartóztatása előtt, a mű születésének körülményeiről így tájékoztatta a Magyar Katonai Parancsnokságot:

„[...] – Ezután az ügyosztály vezetője megbízott egy, a vörös hadseregbeli belépésre való felhívást kifejező plakát készítésére, melyben művészi feladatot láttam, azt megoldottam s érte 2000 K-nyi honoráriumot kaptam, mely összegről nyugtát adtam. Legyen szabad itt megjegyeznem, hogy annak bizonyításául, miszerint a plakátban tisztán művészi munkát végeztem, hivatkozom arra, hogy plakátom (Fegyverbe! felhívású) minden 'osztály'-különbség nélkül osztatlanul tetszett. – [...]"[29]

A plakát fogadtatása valóban inkább pozitív volt, ugyanakkor igen heves szakmai összeütközéseket is generált. A leglelkesebben Farkas Zoltán üdvözölte a *Vasárnapi Újság* hasábjain.[30] Cikke elején arról számol be, hogy a kommün kezdete óta eltűntek az utcákról a színes reklámfelületek, s helyüket egyhangú szöveges plakátok váltották fel, ám újabban megjelentek a komoly művészi igénnyel alkotott toborzó plakátok is, melyek élénk utcai vitákra ösztönzik a járókelőket: „Egyiket a másikkal összehasonlítják, sőt annyiszor, mint ma, eddig nálunk még talán sohasem vetették fel azt a kérdést, hogy milyen is a jó plakát egyáltalán".[31] Farkas felsorolja a jó, művészi plakát kritériumait, mely szerint annak rövidnek, egyszerűnek és kevés elemből állónak kell lennie, ezen felül legyen könnyen áttekinthető és a legkevesebb eszközzel a legnagyobb hatást érje el. Véleménye szerint ezeknek a kritériumoknak leginkább Berény plakátja felelt meg: „Berény Róbertnek hatalmas rohanással előretörő tengerésze, a ki bőszült haraggal ordítja a fegyverre hívó parancsot, mint a legbrutálisabb erejű plakátrajzok egyike alighanem sokáig emlékezetünkben fog élni. Egyszerű, világos, új, ötletes. Ötletes pedig nem csak a tér souverain kihasználásában, hanem az alak merész kivágásában is. A kinyújtott karok lendületében, a majdnem elbukó rohanás életteljességében pedig teljesen benne él e forradalmi napok daczos törhetetlensége."[32]

komoly politikai befolyással bírt – megnyerte, ami az akkori viszonyokat tekintve komoly eredménynek számított. (Passuth Krisztina szóbeli közlése).

28 A *Dunántúli Napló* 1963. november 28-i száma fényképes tudósításában közli, hogy a Pécsi Művészeti Szakközépiskola tanulói által, gyakorlati órák keretében készített Berény Róbert *Fegyverbe Fegyverbe!* című plakátjának gobelin változatát átadták a Baranya-megyei pártbizottság első titkárának az MKP-MSzMP megalakulásának 50. évfordulója alkalmából.

29 Kontha 1979. 96.

30 F. Z. [Farkas Zoltán]: A Vörös Hadsereg plakátjai. *Vasárnapi Újság*, 1919. május 25. 238–239.

31 U.o.

32 U.o.

A Tanácsköztársaság művészi plakátjainak híre az országhatáron túlra is eljutott. Egy német szaklap, a *Das Plakat* egykor Budapesten tartózkodó svájci származású tudósítója, Carl Tobler alig négy hónappal a kommün leverése után részletesen beszámolt a háború utáni plakátművészet magyarországi fejlődéséről.[33] A szerző nagy alapossággal ismertette nem csupán az utcán látott, de az újságokban megjelent és a nyomtatásra nem került plakátokat is, s mindehhez bőséges illusztrációs anyagot szolgáltatott a lap. A cikk különlegessége azonban leginkább abban áll, hogy az egykori pesti polgárok véleményét is beleszőtte az ismertetésbe, így árnyaltabb képet kapunk a plakátok korabeli fogadtatásáról. Uitz Béla plakátjairól például azt írja, hogy az emberek körében elutasításra talált, s az utcán „ilyen kifejezéseket lehetett hallani: »Mi nem így nézünk ki, és nem is akarunk ilyenek lenni!«". Berény plakátjának értékét pedig egy amúgy igen mulatságos anekdotával próbálja kisebbíteni: „A festő Berény plakátja feltűnést keltett, és nagy hatást gyakorolt az emberekre. Matrózfeje a »Fegyverbe« kiáltással az ajkán igazán a nép kiáltása volt. A nép felfogását és látásmódját meghatározó kép. Egy egyszerű ember nyilatkozata, akivel a plakát hatásáról társalogtam: 'Na igen, ez szép, de miért áll a képen »Fegyverbe«, ha a matróz érthetően »A«-t kiált?"[34]

A cikk végén Tobler a plakátok egykori központosított elbírálásáról tesz említést: „A plakátművészet ellaposodása és szétesése olyan nagy mértéket öltött, hogy a művészek nagy része fellázadt. Az Országos Propaganda Bizottság végül is arra a döntésre jutott, hogy a plakátot, mint olyat Biró művészi irányítása alá helyezte."[35]

A plakátok kiadásának hatáskörével valóban az OPB rendelkezett (a plakátok sarkában többnyire feltűnik a három betű is), s művészeti értékük elbírálásával június 18-tól Biró Mihályt bízták meg, akinek saját plakátjai már bizonyították e műfajban megnyilvánuló rátermettségét.[36] Berény plakátját azonban nem Biró bírálta el, hanem a direktórium elnöke, Pogány Kálmán. Letartóztatása után, szeptember 12-én és 13-án kelt kihallgatási jegyzőkönyvben erről így vallott: „A prol. dictatura ideje alatt kiadott különböző plakátokkal kapcsolatban mindössze annyi szerepem volt, hogy azoknak művészeti szempontból való felülbírálása volt rám bízva. Miután azonban a plakátterveket nekem nem mutatták be, én ezt a művészi cenzúrát sem hajtottam végre 2 plakát kivételével /Uitz és Berény Róbert/. A plakátokat a Szabados népbiztos vezetése alatt álló az orsz. propaganda bizottság adta ki saját hatáskörében."[37]

Berény a *Fegyverbe! Fegyverbe!*-plakáttal (látszólag) újra a legprogresszívabb áramlatokhoz csatlakozott, bár ez a műve is inkább lendületessége, mint stílusjegyei alapján köthető az akkori magyar művészet leghaladóbb felfogást képviselő cso-

33 Carl Tobler: Das Ungarische Plakat der Revolutions-Zeit. *Das Plakat*, 1920. január 17.

34 Carl Tobler: i.h. 26.

35 U.o.

36 Biró Mihályról, s plakátjairól Berény is írt rövid tanulmányt a negyvenes évek végén. (Berény Róbert: Biró Mihály. *Szabad Művészet*, 1948. 7–8. 244–245.)

37 MTA BTK Művészettörténeti Intézet, MKCs-C-I-103/9-3.

portjához, az aktivistákhoz. Kállai Ernő néhány év múlva ki is jelentette, hogy: „Maga Berény Róbert egy jó forradalmi plakát kivételével nem járult többé hozzá ehhez az aktivizmushoz."[38] Hevesy Iván ellenben éppen az aktivizmus felől megközelítve marasztalta el Berény plakátját. A *Ma* hasábjain kurtán, kemény szavakkal ennyit jegyzett meg: „Berény munkájának (*»Fegyverbe! Fegyverbe!«*) elgondolása elcsépelt és triviális, művészi értéke is nagyon kevés."[39]

Az Ember című folyóirat cikkírója Hevesy verdiktjét szinte személyes sértésnek és a munkásmozgalom elleni támadásnak vette, ugyanakkor rasszista-antiszemita megjegyzésektől sem tartózkodva pocskondiázta a *Ma* köréhez tartozó művészeket, míg paradox mód a zsidó származású Berényt védelmébe véve állította piedesztálra: „A *Ma* legutóbbi számába kritikát írtak az új plakátokról és megállapítják, hogy Uitz Bélának a *»Vörös katonák előre«* című falragasza mutatja annak az igazságát, hogy az új festészet ereje úgy, ahogy van, demonstráló és szuggesztív plakát-erő. Berény Róbert *»Fegyverbe, fegyverbe«* feliratú munkájáról ellenben konstatálja, hogy elgondolása elcsépelt és triviális, művészi értéke pedig nagyon kevés. Ez a megállapítás éppen olyan kificamított, mint Uitz szerkesztő úr vöröskatonáinak lábai, amik miatt a szerzőt a legnagyobb lelki nyugalommal forradalmi törvényszék elé lehetne állítani. Mégsem lehet a mi drága és erőteljes munkástestvéreinket, akik mindenütt diadalmasan szorítják vissza az imperialista hadseregeket, elkényszeredett, hátgerincsorvadásos embereknek beállítani. Azonkívül meg is csonkítja Uitz úr a vöröskatonákat, az egyiknek az orrát, a másiknak a fülét vágja le. Az ilyen plakátoktól egyetlen egy munkás nem áll be a vörös hadseregbe, hisz nem bolond, hogy őt is ilyen csúnyának rajzolják, vagy néger-zsidónak, mint Szilágyi Jolán plakátján látható. Berény Róbert plakátja láttán ellenben kitágul proletáröntudata, megdobban a szíve és a kiáltó vöröskatona megmarkolja a szívét. Berény Róbert plakátja az új plakát, mert új világrend megalkotására lendíti az új hősöket. Uitzék plakátjai nem újak, csak rosszak és elcsúfítják a tavaszi szabadságos pesti utcát."[40]

Évtizedekkel később Aradi Nóra – szintén leginkább Hevesy elmarasztaló kritikájára reflektálva –, több tanulmányában is védelmébe vette Berény plakátját, melyet véleménye szerint a művészkortársak túlságosan negatívan ítéltek meg, ugyanis „előzményét látták egy osztrák előképben, amelyet egyébként nem tart számon a szakirodalom."[41] A szocialista képzőművészet történetét feldolgozó munkájában Aradi a feltételezhető analógiákról így vélekedett: „Lehettek esetleg közvetlenebb előképei (a magunk részéről ilyet nem ismerünk, de a kortársak annak idején Berény szemére

[38] Kállai Ernő: *Új magyar piktúra,* 1925. 56. Szíj Béla tévesen idézi (In: Szíj 1963. 121.) Kállai következő mondatát a *Fegyverbe! Fegyverbe!*-plakáttal kapcsolatban: „[...]...egyik legelső riadója a magyar aktivizmusnak, mely utóbb Uitz Béla művészetében érte el heroikus delelőpontját", ugyanis Kállai ezt Berény *Kancsós csendélet* című festményével kapcsolatban jegyezte meg, s egyébként sem lehet Berény plakátját az aktivizmus első megnyilvánulásai között említeni.

[39] Hevesy Iván: Az új plakát. *Ma*, 1919/5. 107.

[40] N.n.: Az új plakát. *Az Ember,* 1919. jún. 5. I. évf. 31. sz. 13–14. (Tímár 1919)

[41] Aradi Nóra: *A Magyar Tanácsköztársaság művészete,* Bp., 1979.

vetették az eredetiség hiányát), folytatódhatott benne akár az üvöltő emberfej leonardói szuggesztivitása, akár Rude szárnyas géniuszának rohanó lendülete [...]"[42]

A Leonardóért lelkesedő Berény minden bizonnyal ismerte a Szépművészeti Múzeum két üvöltő fejes Leonardo rajzát,[43] s kétségtelen, hogy ezek a munkák hathattak rá, de a szerző nem tett említést egy közvetlenebb előképről, Honoré Daumier hatásáról, annak ellenére, hogy a kitűnő francia festő-grafikus hatását más Tanácsköztársaság idejéből származó plakáttal kapcsolatban több alkalommal is felhozta.[44] Daumier két művével kapcsolatban is felmerül azonban, hogy Berény esetleg felhasználhatta motívumait a plakát rajzolása során. Mindkét mű *Lázadás*, vagy *Felkelés* címen vált ismertté, s közülük talán a Washingtonban őrzött vászon (3. kép) áll közelebbi rokonságban Berény művével.[45] Daumier festményének felemelt karú, lendületes központi figurája éppen Berény rohamozó matrózának a pandanja. Berény számára annál is inkább inspiráció forrást jelenthetett Daumier motívuma, mert francia elődjének neve szinte összefonódott a forradalom szellemiségével, egyfajta szimbólummá vált ekkoriban. A *Vasárnapi Újság*ban egy héttel a Berény plakátját méltató cikk megjelenése után *A forradalom a művészetben* címmel cikksorozatot indítottak, melynek első tanulmánya éppen Daumier művészetét ismertette.[46] A szöveg szerzője Farkas Zoltán – aki azonos Berény plakátjának méltatójával –, így kezdi Daumier művészetének bemutatását: „Alig akad még festmény a világon, melyben annyira benne élne a forradalom magával ragadó ereje, mint Daumiernek méltán világhírű képében, a *Lázadás*ban. Úgyszólván egyetlen alakjának előretörésében ezernyi tömegek rohanása érzik [...]"[47]

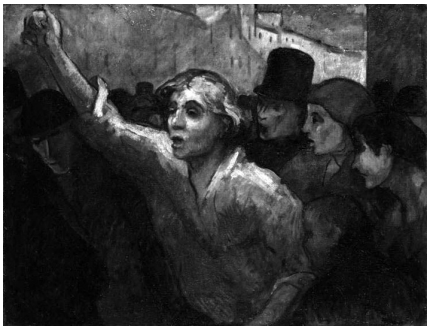

3. Honoré Daumier: Felkelés, 1848–49 és 1850-es évek. Olaj, vászon, 62,2 x 113 cm. © Phillips Collection, Washington D.C. Fotó: Phillips Collection, Washington

[42] Aradi Nóra: *A szocialista képzőművészet története.* Bp., 1970. 99.

[43] Leonardo da Vinci: *Tanulmány harcos fejéhez,* 1504-1505 körül, vörös kréta, papír, 226 x 186 mm, j.n. Szépművészeti Múzeum, Ltsz.: 1774. *Tanulmány két harcos fejéhez,* 1504-1505 körül, fekete kréta, vörös kréta, papír, 191 x 188 mm, Szépművészeti Múzeum, Ltsz.: 1775.

[44] Aradi Nóra: Néhány 1919-es plakátunk nemzetközi vonatkozásairól, *Művészettörténeti Értesítő,* 1966. 122–138. valamint Aradi Nóra: *Daumier, Derkovits és utódaik*, Bp., 1968.

[45] Daumier: *Lázadás (Felkelés)*. 1848, o.v., 91 x 70 cm, Mgt. és Daumier: *Lázadás (Felkelés)*. 1848–49 és 1850-es évek, o.v., 62,2 x 113 cm, Washington D.C., Phillips Collection.

[46] Farkas Zoltán: A forradalom a művészetben. *Vasárnapi Újság,* 1919/22. 250–251.

[47] Farkas Zoltán minden bizonnyal nem a ma Washingtonban őrzött képről, hanem a magángyűjteményben lévő *Lázadás* c. festményről írt, ugyanis a lap utóbbi reprodukcióját közölte.

Daumier úgymond a levegőben volt,[48] de Berény nem ment el olyan hatások mellett sem becsukott szemmel, amelyekről hétköznapiságuknál fogva kevésbé gondolnánk, hogy inspirálóan hatottak. Berény zenei érdeklődése révén valószínűleg sűrűn találkozott a Wágner hangszer és beszélőgép áruház reklámfigurájával (4. kép), mely matrózcsíkos trikóban, zászlóját magasba emelve, kiáltva rohan az utcán. Ez a formális analógia meglehetősen profánnak hat, de Berény egyéniségétől egyáltalán nem állt távol az efféle ösztönző vizuális motívumok saját művészetébe való beolvasztása sem. Aradi Nóra kiemelt figyelemmel tárgyalta Berény plakátjával kapcsolatban a matrózfigura szimbólumteremtő szerepét is. *A szocialista képzőművészet jelképei* című könyvében részletesen ismertette a 'matróz-motívum' huszadik századi jelképpé fejlődését a szabadság-szimbólumtól a 'matróz-típus' konkrét politikai üzenethordozó szerepéig. Berény matróz-plakátjával kapcsolatban így fogalmazott: „A forradalmi erőt a maga cselekvő közkatonája személyesíti meg, a szimbólum egyszersmind átcsap a típusba, és voltaképpen a típus válik jelképpé. A Berény-plakát rohamozó matrózalakja egyébként a két világháború közötti időben kifejezetten a Magyar Tanácsköztársaságot jelképezi (például röplapokon) [...]."[49]

4. A Wágner hangszer és beszélőgép áruház reklámja a *Vasárnapi Ujság*ban, 1918.

Némileg leegyszerűsítve a dolgot, Berénynek tulajdonképpen ez a plakát okozta a vesztét,[50] mely számára így a kényszerű emigráció jelképévé vált. Hogy mennyire igaz lehet a beszámolójában közölt állítása, mely szerint a plakátra vonatkozó megbízásban pusztán művészi feladatot látott és nem politikai meggyőződése, elhivatottsága hajtotta, arra nézve érdemes megemlíteni, hogy alig két évvel korábban az utolsó megkoronázott magyar királyról, IV. Károlyról is festett reprezentatív portrét (5. kép),[51] sőt néhány

48 Berény természetesen már korábban is találkozhatott Daumier művészetével, akár a Párizsban töltött évek alatt, akár budapesti tárlatokon. (Felvinczi Takács Zoltán írt ismertetést például Daumier 1915-ös kiállításáról a *Nyugat*ban. /1915. június 1./)

49 Aradi Nóra: *A szocialista képzőművészet jelképei.* Bp., 1974. 140–141.

50 Berény és a kommün plakátjainak elkészítésében részt vevő társai ellen is született feljelentés. Ld. Budapest Főváros Levéltára, HU BFL - VII.18.d - 13/0098 - 1919. Ezúton is köszönöm Molnos Péternek, hogy erre az ügyiratra felhívta figyelmemet.

51 Berény Róbert: *IV. Károly portréja,* 1917. olaj, vászon, 70 x 43 cm j.j.f.: Berény 1917. Kiss Ferenc tulajdona. Az egykor Móricz Zsigmond tulajdonában lévő képet ugyanabban az évben festette – talán

5. Berény Róbert: IV. Károly portréja, 1917. Olaj, vászon, 70 x 43 cm.
© Kiss Ferenc tulajdona, Fotó: Kiss Ferenc © HUNGART, 2018

évtizeddel később arról az államférfiról is, aki nem csupán emigrációjának egyik okozója, de később – legalábbis közvetetten – származása miatti meghurcoltatásának is egyik kulcsfigurája volt. Ez a Horthy Miklósról minden bizonnyal megrendelésre készült Berény-portré a festő unokaöccsének szóbeli közlése szerint az 1940-es években az Elzett gyár kantinjában lógott, de azóta elveszett.[52]

Forradalmi plakátja egy jó időre megkeserítette sorsát, de ironikus módon éppen ugyanez a műfaj, azaz a plakátok tervezése hozta vissza őt egy évtizeddel később az ország élvonalbéli művészei közé. Berlinből visszatérve az 1920-as évek végén szinte újjávarázsolta a pesti utcák látképét sziporkázóan szellemes, modern kereskedelmi plakátjaival. Közülük is kiemelkedik híres Cordatic-plakátja (6. kép), mely több szempontból is a forradalmi toborzó plakát pandanja. Csattanós visszavágó, furfangos fricska volt ez Berény részéről, saját kommunista plakátjára egy ízig-vérig kapitalista, kommerciális plakáttal válaszolt.

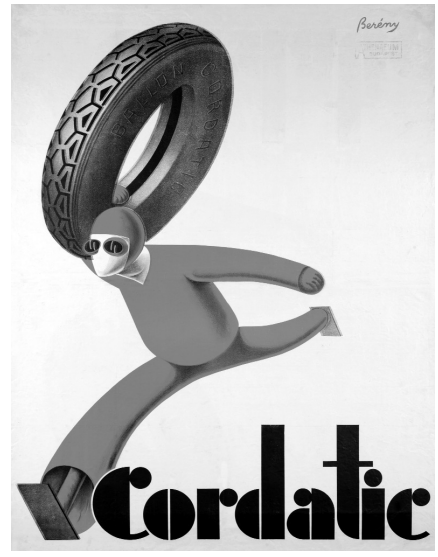

6. Berény Róbert: Cordatic reklámplakát, 1927. Papír, színes litográfia, 125,5 x 94,5 cm. © Országos Széchenyi Könyvtár, Budapest

A *Fegyverbe! Fegyverbe!*-plakáton kívűl igen kevés szó esik Berény egyéb, kommün alatti alkotásairól a szakirodalomban, pedig a plakátra vonatkozó felkérésnél komolyabb vállalkozást sejtet az a megbízás amelyet 1919. júniusának első napjaiban kapott készhez a művész:

„264-1919.MMD.

B e r é n y R ó b e r t festőművész
elvtársnak

Budapest

A Bánffy-utca 3 szám alatt tehetséges proletárgyermekek otthona és iskolája létesül. A közoktatásügyi Népbiztosság idevonatkozó 98375/1919-1/2 számú rendelete

kifejezetten Móricz megbízására – Berény, amikor borítótervet és plakátot is készített az író *A Fáklya című* könyvéhez. E plakát rajzstílusában és expresszivitásában is közvetlen előzménye a festő toborzó plakátjának.

[52] Berény az Elzett gyár igazgatójával, Kallós Ernővel szoros üzleti kapcsolatban állt, így került unokaöccse, Berény János gyakornokként az egyik üzemükbe az 1940-es években.

alapján megbízom Elvtársat, az iskola könyvtárszobája falfreskóinak megfestésével. Tiszteletdíja, amelyet később fogunk megállapítani, az iskola folyó számlája terhére fog annak idején folyósíttatni.

Budapest, 1919. június hó 2.

művészeti és múzeumügyi
politikai h.megbízott."[53]

A Tanácsköztársaság bukása miatt a monumentális vállalkozás félbemaradt, pedig ez lett volna Berény első, s tudtunkkal egyetlen murális alkotása. Az 1910-es évek elején a Nyolcak több tagját is felkérték falképek készítésére, de Berényt akkor elkerülték a hasonló megbízások. A nagy kihívást jelentő művészi feladatot igen komolyan vette, erre utal beszámolója is: „Családos ember lévén, ki a havi 2000 K-ból a hallatlan drágaságban megélni nem tudtam volna, örömmel fogadtam el egy monumentális mű készítésére való megbízást, (mely művészi ambícióimnak való feladat) – mely képet egy iskola könyvtárszobájának díszítésére rendelt a Közokt. népbiztosság. – E kép előállítási költségeinek fedezésére 6000 K-nyi előleget kaptam, mely összeget a pénzintézeti központban vettem fel s arról nyugtát adtam. A kép még nem készülhetett el, most is dolgozom rajta."[54] A beszámolót Berény már a kommün bukása után írta, de munkája folytatásában továbbra is reménykedett. Nem lehet tudni, hogy meddig jutott a feladat teljesítésében, a freskók (illetve feltehetően secco technikáról lehetett szó) programja sem ismert és vázlatok sem maradtak, hogy rekonstruálni lehessen az el nem készült alkotást. Az intézmény azóta több átalakításon esett át, de a jelenlegi fenntartók nem tudnak a könyvtárszoba falfestményeiről.[55]

ISMERETLEN ÉS KEVÉSBÉ ISMERT 1919-ES ÉVSZÁMOT VISELŐ ALKOTÁSOK

A szakirodalomban a *Fegyverbe! Fegyverbe!*-plakáton-, illetve a Bánffy utcai falképen kívül nem esik említés más 1919-ben született, illetve tervbe vett Berény-műről. Ennek elsődleges oka az lehet, hogy egyéb művészi tevékenységére kevesebb ideje maradt az új kötelezettségek miatt. Iskolája beindítása után a korábban említett nagy pasztell-kompozíció megalkotásán fáradozott, a kommün ideje alatt pedig plakát- és murális megbízásait igyekezett teljesíteni.

Az utóbbi időben felbukkant, 1919-es évszámot viselő, *Zenés jelenet* című rézkarcáról (7. kép)[56] nem lehet tudni, hogy a Tanácsköztársaság időszaka alatt

53 MNG Adattár, Ltsz.: 15707/62.

54 Kontha 1979. 96.

55 Az intézmény ma is gyermekotthonként működik az azóta átkeresztelt Acsády Ignác utcában, Fővárosi Kaffka Margit Gyermekotthon néven.

56 Berény Róbert: *Zenés jelenet*, 1919. rézkarc, papír, j.j.l.: Berény 1919. Szajkó Lídia tulajdona, San Francisco.

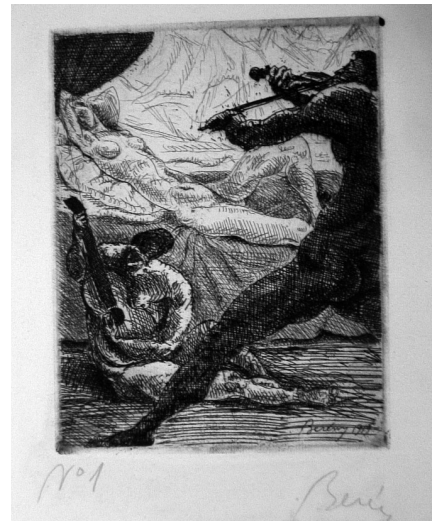

7. Berény Róbert: Zenés jelenet, 1919. Papír, rézkarc. © Szajkó Lídia tulajdona, San Francisco. Fotó: Szajkó Lídia © HUNGART, 2018

készült-e. A metszet stílusa egyrészt az 1917–18 körüli Berény-rajzok és rézkarcok klasszicizáló felfogására emlékeztet, másrészt sokkal lendületesebb, mozgalmasabb, mint az akkori, többnyire statikus pózokat rögzítő rajzok. Stilizáltabb, összefogottabb formái, s dinamikája révén bizonyos értelemben az aktivizmus esztétikájával is párhuzamba állítható. Szokatlan, aszimmetrikus kompozíciójának egyes részletei, – mint a hatalmas, hegedűn játszó férfialak – Berény tízes évek elején alkalmazott repoussoire-motívumos megoldásait idézi. A sötét sziluettként megjelenő, merészen elvágott, meztelen figura szinte beront a képtérbe. Az előtte, pamlagon heverő, és a másik, gitáron játszó nő harmonikus kettősének kiegyensúlyozott kompozíciója ellenpontozza a férfi brutális 'belépőjét'. Ez a kisméretű rézkarc Berény zenei ihletésű, illetve témájú műveinek egyik legszebb példája, rajzos elemei és a hegedűn játszó férfi motívuma révén az *Allegorikus jelenet, fán hegedülő figurával* című pasztell-képpel mutat közeli rokonságot és a már említett Aba-Novák kompozíciókkal is párhuzamba állítható.

Nem lehet tudni, hogy vajon a nagy pasztell-kompozícióhoz, vagy már inkább a Bánffy utcai falképhez készült a *Futó férfi, gyerekkel a hátán* című tollrajz (8. kép), melyet ma csupán fotográfiáról ismerünk.[57] A rajzon olvasható 1919-es évszám az utóbbi hipotézis mellett szól. Témája – a nyilvánvaló utalás Szent Kristóf és a gyermek Jézus történetére – miatt is valószínűbbnek tűnik, hogy a gyermekotthon könyvtártermének muráliájához köthető. Kétségtelen, hogy a Tanácsköztársaság szellemiségétől idegen, így a proletár gyermekeknek szánt könyvtárterem programjában is szokatlannak tűnhet e közismert, sőt igen népszerű keresztény ikonográfiai formula átvétele, de Berénytől, sőt a Nyolcak néhány más tagjától sem állt távol a szakrális előképek világi újrahasznosítása, parafrázis-szerű adaptálása. Elbizonytalanít a Nemzeti Galéria grafikai gyűjteményében őrzött, a leltározáskor 1919 körülire datált, *Lovasok* címen nyilvántartott diófapác rajz is, mely témájában – vágtató lovon üvöltő, meztelen férfi egyik kezében puskát és zászlót, a másikban széttört bilincset tart – ugyan közeli analógiája a toborzó plakátnak, stílusa alapján mégis

[57] Berény Róbert: *Futó férfi, gyerekkel a hátán,* 1919. tollrajz kék tintával, papír, 301 x 235 mm, j.j.l.: Berény 1919. Ismeretlen helyen. Fotó: MTA BTK Művészettörténeti Intézet, MKCs-C-I-113/450. A fotóról készült leírókartonon: Tanulmány egy befejezetlenül maradt nagy képhez.

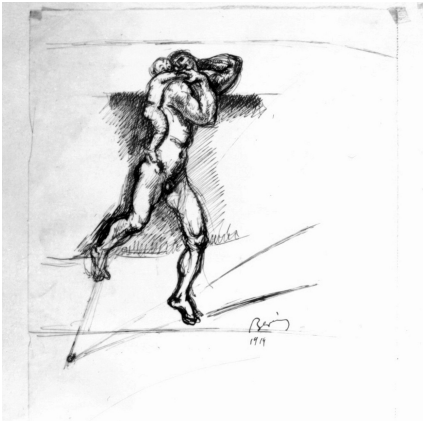

8. Berény Róbert: Futó férfi, gyerekkel a hátán, 1919. Papír, tollrajz kék tintával, 301 x 235 mm, lappang. © Fotó: MTA BTK Művészettörténeti Intézet, MKCs-C-I-113/450. © HUNGART, 2018

inkább az 1945 utáni időkre datálható (9. kép).[58]

Egy kevésbé ismert rézkarc *Önarcképe*[59] a jelzés tanúsága szerint szintén 1919-ben, de már a kommün bukása után, szeptemberben készült (10. kép). Berény egyik önéletrajzának piszkozatában megemlítette, hogy szeptember végén sikerült Bécsbe jutnia.[60] Feltételezhető, hogy ez a rézkarc már ott készült, bár erre nincs bizonyíték. Az önarckép műfajában mindig újat teremtő művész ezúttal is kissé eltért attól a stílustól, amely az 1919-es évben készült műveit jellemzi. A művész önportréjának egyes részleteit, úgy mint az arcot és a kezet realisztikusabban dolgozta ki, mint a kép többi részét, de a Nyolcak időszakában készült rajzainál alkalmazott segédvonalakat is felhasználta járulékos elemként. Itt már azonban nem lendületes irányvonalak formájában, hanem a kontúron belül örvénylő, körkörös hálókban áll össze a vonalak játéka. Moholy-Nagy László 1919 körüli portréi esetében szintén hasonló módszerrel igyekezett a plaszticitást hangsúlyozni, valamint a sötét foltok kialakításának módjában is azonos módon járt el, mint Berény. Mindkettőjük esetében varratokhoz hasonló, sűrű egybefüggő rovátkák jelzik az arc árnyékosabb gödreit, ráncait.

Fokozottabban érvényes a progresszív szellemiség újjáéledése egy szintén 1919 szeptemberében készült rézkarc portrén (11. kép).[61] Az ismeretlen férfit ábrázoló arckép konstruktívabb rajzmodora, megszerkesztettsége, s geometrikus vonalrendszere Berény jobb korszakait idézi. Az önarckép esetében a plaszticitást szolgálták a sűrűn rovátkázott vonalak, ebben az esetben pedig levegősen szerkesztett, fegyelmezett, geometrikus kontúrokat alkotnak és a síkszerűséget hangsúlyozzák. Berény ezzel a néhány vonallal is bravúrosan adja vissza a modell karakterének sajátosságait, s mint a legtöbb portréja esetében, ezúttal is megmutatkozik a pszichikum iránti fogékonysága. Berlini emigrációját megelőző időszakából más művet nem ismerünk, így tulajdonképpen ez a kis rézkarc zárja le a művész gazdag korai periódusát.

58 Berény Róbert: *Lovasok,* d.n. diófapác, papír, 310 x 430 mm, j.n. MNG, Ltsz.: 1955-5737.

59 Berény Róbert: *Önarckép.* 1919. rézkarc, papír, 175 x 133 mm, j.b.középen, a váll felett: Berény 1919 IX. JPM, Ltsz.: 74.37., valamint MNG, Ltsz.: 1954-4179.

60 Berény 1947 körüli önéletrajzának piszkozata, kézirat, Szajkó Lídia tulajdona, San Francisco.

61 Berény Róbert: *Férfi-portré,* rézkarc, 1919. 174 x 135 mm, j.j.l.: BR 1919 IX., az eredeti passzpartun ceruzával: No.3. Berény), Szajkó Lídia tulajdona, San Francisco.

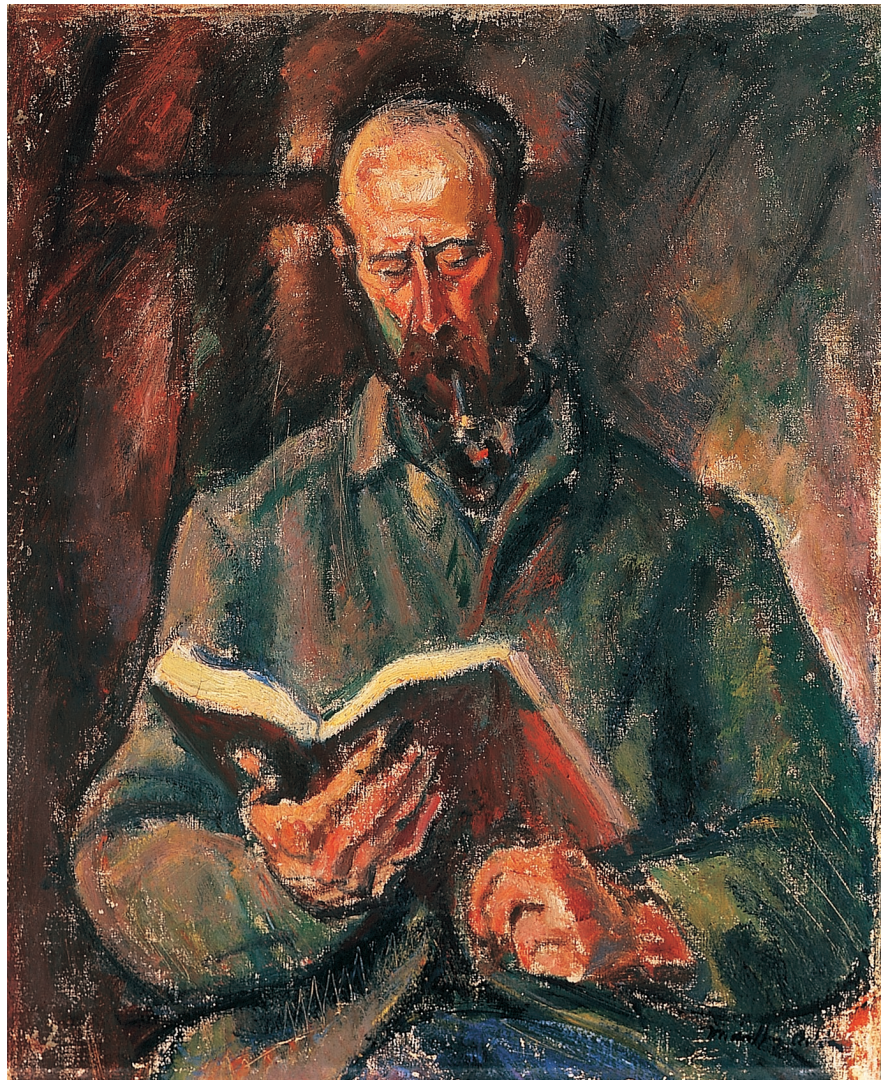

I. Márffy Ödön: Olvasó férfi, 1919. Olaj, vászon, 84 x 68 cm. Magántulajdon. © Fotó: Kieselbach archívum, © HUNGART, 2018

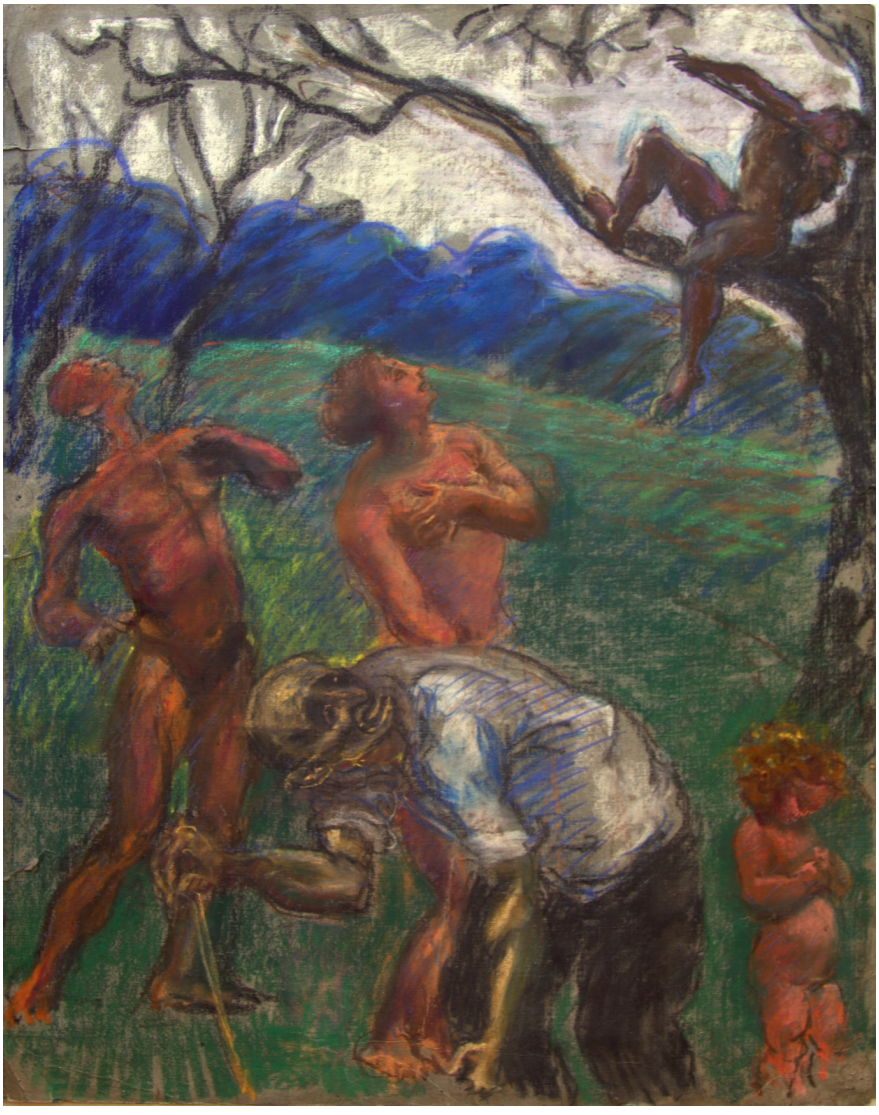

II. Berény Róbert: Allegorikus jelenet fán hegedülő figurával, 1918-1919 körül. Karton, pasztell, 63 x 50,5 cm.
© Szajkó Lídia tulajdona, San Francisco. Fotó: Barki Gergely. © HUNGART, 2018

III. Berény Róbert: Kompozíció aktokkal, 1918-1919 körül.
Olaj, vászon, 62 x 52 cm.
© Püspöki Palota, Sümeg, ltsz. M.Sz. 2005/363. Fotó: Szokoliné Kocsis Mária
© HUNGART, 2018

IV. Aba-Novák Vilmos: Anyaság, 1919. Olaj, karton, 35 x 48 cm. Magántulajdon. © Fotó: Nemes Galéria, Budapest

V. Aba-Novák Vilmos: Élet, 1919 körül. Papír, szén, akvarell,
390 x 626 mm. MNG, ltsz. F.75.189.
© Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

VI. Uitz Béla: Halászok (pannóterv), 1919. Papír, akvarell, tus, 90 x 244 cm, MNG, ltsz. F.69.119.

© Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest.
© HUNGART, 2018

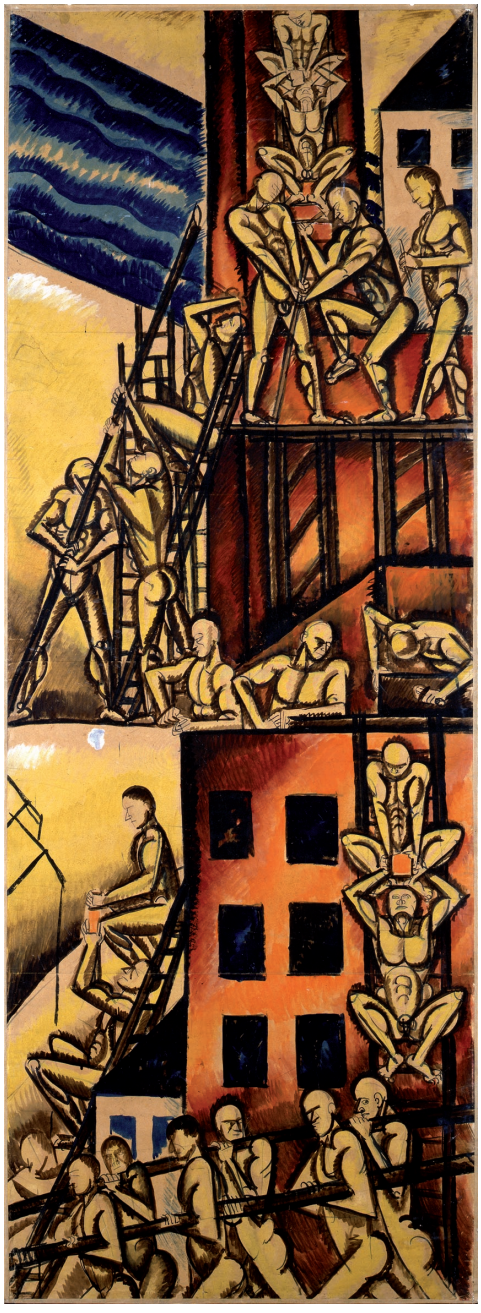

VII. Uitz Béla: Építők (pannóterv), 1919. 247 x 90 cm, papír, tus, akvarell, ltsz. F.69.120. © Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest. © HUNGART, 2018

VIII. Ulrich Géza: Május 1., 1919.
© BTM – Fővárosi Képtár, Kiscelli Múzeum, Budapest

BERÉNY POLITIKAI SZEREPVÁLLALÁSA, LETARTÓZTATÁSA ÉS EMIGRÁCIÓJÁNAK KEZDETEI

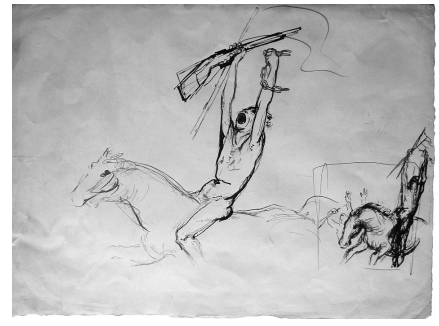

9. Berény Róbert: Lovasok, [1945 után?]. Papír, diófapác, 310 x 430 mm, MNG, ltsz.: 1955-5737. © Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest © HUNGART, 2018

A korábbi évtizedekben túlértékelődött Berény 1919-ben betöltött pozíciójának és politikai szerepvállalásának megítélése. A művész elismerésében kiemelt szerepet játszott mozgalmi múltjának öröksége, s bár az 1950-es években is baloldali szellemiségét hangoztatta, politikai funkciót sohasem töltött be, s egyetlen pártnak sem volt tagja.[62] Berény ma sem szorul „rehabilitációra", hiszen elsősorban művei által ítéltetik meg, azonban néhány nyitva maradt, illetve talán szándékosan nem forszírozott kérdésre választ kell találni, többek között például arra, hogy milyen okok késztették Berényt arra, hogy alig több mint két hónap elteltével lemondjon a direktóriumban elfoglalt magas pozíciójáról. Milyenek voltak lemondásának körülményei? Miért került összeütközésbe a direktórium vezetőségével? Milyen kapcsolatban állt Kun Bélával? Mikor és kinek a segítségével sikerült Bécsbe menekülnie? Az utóbbi időben előkerült írásos dokumentumok és szóban elhangzott információk Berény életének erről az eddig csupán egyoldalúan interpretált korszakáról világosabb, árnyaltabb képet adnak.

A művészeti és múzeumi direktóriumon belül funkcionáló festészeti osztály vezetésével 1919 március 27-én bízták meg Berényt. Feladatairól később így számolt be: „Ottani működésem abból állt, hogy egy festészet-kulturális programot kidolgozni kezdtem, a festőművészek festékkel való ellátásának ügyét megindítottam, az ügyosztályvezetővel együtt kijártam és a Képzőművészek és Iparművészek Szakszervezetei szövetsége útján a festő-és rajzoló művészek között a szakszervezeti illetékes egyénei által kiosztattam (!) az akkori Közokt. Népbiztg. házi pénztárban ápr. 30.-án ezen célból felvett s még aznap átadott 500.000 koronányi összeget mint a festőművészeknek nyújtott hirtelen segély. (Az ezen összeg átadásáról szóló nyugta birtokomban van.) Minthogy az akkori kormányzótanács – kitől az összeg megadása függött – azon az állásponton volt, hogy mint segélyt csak munkanélküli segélyt ismer el (melynek összegét azonban túl alacsonynak találtam) úgy határozott, hogy ezen 500.000 koronát csakis propaganda művek készítésének előlege címén juttatható a művészeknek. (!)[...]"[63] Ezek után röviden összefoglalta lemondásának

[62] Berény Anna elmondása szerint később Rákosi Mátyás is agitálta, de az ő kérésére sem lépett be a pártba.
[63] Kontha 1979, 95.

10. Berény Róbert: Önarckép. 1919. Papír, rézkarc, 175 x 133 mm, MNG, ltsz.: 1954-4179. © Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest © HUNGART, 2018

indokait: „Május 20.-án, midőn a festőművészek kataszterének megcsinálásánál demokratikus szellemű cselekvési módomat a Népbiztosság diktatórikus elintézési módjával sem lelkiismeretem szerint, sem a művészkollégák érdekeit szem előtt tartva – kikkel eljárási módomat előzőleg ismertettem nyilvános ülésen, tehát szavam is kötött – összeegyeztetni nem tudtam, levontam a konzekvenciákat és írásban (mely irat másolata birtokomban van) lemondottam a Közokt. Népb.-nak."[64] Berény

64 U.o.

később szűkebb családi körben úgy mesélte el lemondásának körülményeit, hogy a konfliktus kezelésének lehetőségét alapvető nézetbeli különbségek tették lehetetlenné. A vezetőség makacsul ragaszkodott kiharcolt pozíciójához, s előnyös helyzetüket minden demokratikus megnyilvánulástól veszélyeztetve érezték. Szó szerint ezt mondta: „Az egy paranoiás banda volt. Rájuk csaptam az ajtót és ott hagytam őket."[65]

11. Berény Róbert: Férfi-portré, 1919. Papír, rézkarc, 174 x 135 mm. © Szajkó Lídia tulajdona, San Francisco. Fotó: Szajkó Lídia © HUNGART, 2018

Berény Anna elmondása szerint édesapja kezdetben jóhiszeműen, lelkesen állt az új rezsim szolgálatába, ám hamarosan belátta, hogy nem jó irányban haladnak a dolgok. A kataszter felállításának ügyében is igyekezett a legdemokratikusabban eljárni, de emiatt ellenzői, élükön Uitz Bélával, igen vehemensen támadták. Herman Lipót, ki naplófeljegyzéseiben oda-odapirított néhány évvel ifjabb festőtársának, alapvetően szimpatikusnak és intelligensnek írta le Berényt, s ő szintén úgy vélte, hogy kollégája jóhiszeműen, a jó ügy szolgálatában bízva állt a proletárdiktatúra mellé és bizonyosra vette, hogy a Lenin-fiúk és a diktatúra egyéb szerveinek rémtetteiről mit sem tudott.[66]

Már jóval a proletárdiktatúra elbukását követően, bécsi emigrációjából figyelve a hazai eseményeket is igyekezett Berény fenntartani magáról egyfajta korrekt, becsületes képet és a hazai lapokban megjelenő, személye és tevékenysége ellen irányuló támadások, álhírek ellen küzdve nyilatkozatot küldött a sajtó részére.[67]

Visszatérve a direktóriumból való távozásának idejére, úgy tűnik, hogy Berénynek valóban nem volt testhezálló feladat a festészeti osztály vezetése. Szabadulva a felelőség terhétől, néhány héttel felmondását követően már a tőle megszokott pajkossággal, pikírten élcelődve állt a fennálló rendszerhez is, legalábbis erre utal egy

65 Berény Anna szóbeli közlése.

66 Herman Lipót napló, 1919. augusztus 18. Érdemes megjegyezni, hogy Berény megítélésében a „jóhiszeműség" általános volt. Példa erre *Az Ember* című lapban Uitz címmel megjelent, név nélküli szerző cikke (1919. júl. 3. I. évf. 35. sz. 6–8. Tímár 1919.): „[...] *a jóhiszemű Berényt pedig a direktóriumban Pór Bertalan követte.*"

67 Berény Róbert: Nyilatkozat, *Az Ember,* 1919. nov. 13. III. évf. 1. sz. 31. (Tímár 1919.) A *Pesti Hírlap*, amely 1919 október 23-án közölte a hamis vádakat, nem volt hajlandó Berény nyilatkozatát teljes egészében közzétenni, de *A szocializált piktúra* c. cikkében (*Pesti Hírlap,* 1919. november 5. 3–4.) – ugyan a festő nevét Berény Józsefként írva – utalt Berény nyilatkozatára. Herman Lipót naplófeljegyzéseiben

odavetett sor felesége, Somló Léni Tersánszky Józsi Jenőhöz írt levelének alján: „Gyere haza, a proletárdiktatúra jót tesz az egésségnek [sic!]. Kataszterben lenni se rossz."[68]

Berény tehát pozíciójáról lemondva szembefordult a fennálló hatalommal, vezetőként legalábbis nem szolgálta tovább a proletárdiktatúra áldemokratikus rendszerét. Az 1990-es évekig nem volt szerencsés Berény és a Direktórium konfliktusát hangoztatni, így csupán elvétve, utalásként találkozhatunk az eset említésével.[69] Az egyetlen tanulmány, amelyben szerepel az összeütközés szó, 1960-ban jelent meg, s szerzője Horváth Béla volt, aki Kernstok Károllyal kapcsolatban utalt Berényre: „[...] ha volt is érzékenykedés Kernstok részéről, nem eredményezett a direktóriummal való olyan összeütközést, mint például Berény esetében."[70]

Wilde János Pogány Kálmánhoz írott leveléből világosabbá válik, hogy a direktórium tagjai hogyan vélekedtek Berény tevékenységéről, illetve lemondásáról:

„Kedves Kálmán,

a direktórium kettős válság előtt áll. Berény már menti a bőrét: épp most kaptuk meg a lemondó levelét – holott az egyik válság oka az ő árulása. Állandóan a szakszervezet erősítésén dolgozott, s legutóbb, mikor a kataszter kérdése aktuálissá vált, kijelentette, hogy csak a szakszervezettel együtt hajlandó dolgozni. Mi akkor arra gondolván, milyen odiózus volna a direktórium többi tagjaira, ha az egyik tag éppen ebben a kérdésben ítéli el a felfogásunkat és lemondásával az ellenfeleinknek juttat nagy morális előnyt, belementünk abba a kompromisszumba, hogy a kataszter előkészítő munkáját: a szelekciót végezzék a szakszervezet emberei Berény irányítása és ellenőrzése mellett (míg a kategóriákba sorolást a direktórium végzi a szakszervezet általunk kiválasztott két tagjának – Pór, Réti – bevonásával.) Már most ebbe a munkába a burzsuj és ellenforradalmár sz.[ak]szerv.[ezet] úgy fogott bele, hogy azoknak a listájába, akikről kérdéses, hogy művészek-e és akiktől ennek elbírálására képeket kérnek be Lampérthot is kiírták – Berény beleegyezésével.

Ezt meri már a szakszervezet – Dudits Andorok, Szlányi Lajosok és Herman Lipótók – azzal a művésszel szemben, akit mi a festőszakosztály tagjává és a proletár tanműhely egyik vezetőjévé tettünk, s akitől legutóbb 11ezer K. értékben vásároltunk műveket, amely összeget különben a mi utalványainkra a szakszervezet fizetett ki neki. Mi és Fogarasi, aki részt vett ezen ügy letárgyalásában, szükségesnek tartjuk hogy a

már Berény nyilatkozatát megelőzően szerepel, hogy a róla megjelent hírek hamis vádakat tartalmaztak (1919. október 24.). V.ö.: Dr Hoffmann Lajos nyilatkozata (Budapest Főváros Levéltára, HU BFL - VII.179.a - 1919 - 055), mely szerint egyes sajtóértesülésekkel szemben Berény a Tanácskormánytól kapott 500 ezer Koronát átadta a Képzőművészek és Iparművészek Szakszervezeteinek Szövetsége részére.

68 Somló Léni Tersánszky Józsi Jenőhöz írt levele (i.h.)

69 Szíj Béla ugyan közölte Berény azon levélrészletét, melyben lemondását indokolta, de nem fűzött hozzá megjegyzést.

70 Horváth Béla: Kernstok a demokratikus forradalmár. *Esztergom Évlapjai (Annales Strigonienses)*, 1960., 110.

sötétek elégtételt adjanak és ezentúl rövidebb pórázra kerüljenek. Berény ezért lemondott. Kérdés már most, hogy az így megerősödött szakszervezettel eredménnyel fogunk-e tudni harcolni. [...] Berény helyére egyhangúan Pórt szeretnénk meghívni, őt tartjuk az egyetlen intranzigens embernek. Te hozzájárulsz?

Szeretettel ölel

Jancsi"[71]

Pór megválasztásáról később Berény a tőle megszokott, önmagával tisztában levő tárgyilagossággal emlékezett: „Utánam Pór vette át az ügyek vezetését. Sokkal impulzívabb következetességgel, mint ahogy az tőlem, aki meditatív típus vagyok, tellett."[72]

Berény sem a lemondása előtt, sem azt követően nem látott el politikai feladatot,[73] mégis letartóztatásakor az ellene felhozott vádak arra utaltak, hogy „nagy kommunista volt", s hogy Kun Bélával szoros kapcsolatban állt.[74] A Kommunisták Magyarországi Pártjának alakuló gyűlése egy hónappal a Berény iskola megnyitása után, néhány lépésnyire a festő városmajori villájától zajlott, de arról nincs tudomásunk, hogy ezen részt vett volna Berény.[75] Felesége egyes források szerint egy rövid ideig valóban Kun Béla titkárnője volt,[76] akit emigrációjából hazajőve azonnal megrohamoztak az újságírók és a kommunista vezérről faggatták:

„– Hogyan terjedhetett el a híre annak, hogy nagyságos asszony Kun Béla titkára volt?

Én, kérem szépen, – válaszolja Berényné – még a forradalmak előtt a külügyminisztériumban voltam alkalmazva mint hivatalnoknő és helyemen a kommün alatt

---

71 MTA BTK Művészettörténeti Intézet MKCs-C-I-103/66-1. A teljes levelet közli: Végh János: Wilde János levelezéséből (1916–1919) Petrovics Elek, Meller Simon, Pogány Kálmán, *Enigma,* 2015/84. 100–101. Vö. az *Enigma* előző számában Bardoly István írásával a művészkataszter történetéről.

72 Berény Róbert ünnepi beszéde Pór Bertalan 70. születésnapján. (gépelt, kézírással javított kézirat). MNG, Adattár, Ltsz.: 23306/IX.22/1992.

73 *„Működésem ideje alatt politikával, agitálással egyáltalán nem foglalkoztam, célom egyedül a festőművészeti kultúráról megalkotott ideáljaimnak keresztül vitele volt, melyben művészetem fanatikus szeretete és kollégáim megbecsülése vezérelt."* – írta 1919. aug. 23.-án az ellene tett feljelentésre válaszolva. (Kontha 1979. 96.)

74 A feljelentő Hegedűs Pál, rézöntő, Berény másodszomszédja volt (az iratok alapján az derül ki, hogy Berény nem ismerte), aki szerint Berény Kun Bélával sűrűn érintkezett, sőt állítása szerint „sokszor ottan vacsorál". Hegedűs Berény feleségét is igyekezett befeketíteni, de róla azt gondolta, hogy Berény menye. A feljelentés kivizsgálására kirendelt nyomozó egyikük esetében sem talált terhelő bizonyítékot a Kun Bélával való kapcsolatra, ezért javasolta a festő szabadlábra helyezését. Berény felesége ekkor már Bécsben tartózkodott. (Kontha 1979. 95.)

75 A Kommunisták Magyarországi Pártja 1918. november 24-én alakult meg a XII. kerületi Városmajor utca 42. számú ház földszintjén, Kelen József mérnök lakásában. Berény ekkor a Városmajor utca 36 szám alatt lakott. Egy hét múlva a párt központja a XIII. kerületi Visegrádi utca 15. számú házba költözött. Berénynek tudtunkkal semmilyen kapcsolata nem volt a KMP-vel.

76 Berény János szóbeli közlése.

is egy ideig megmaradtam. Semmi közöm nincs Kun Bélához, csak annyi, hogy néha láttam a külügyi népbiztosságon."[77]

Berény letartóztatásának körülményei nem tisztázottak, s az onnan való szabadulás története is több verzióban ismert. A szakirodalomban többnyire Márffy Ödön segítő közreműködéséről esik említés,[78] de Szíj Béla több alkalommal is Tersánszky Józsi Jenő nevét említette: „Berény Manó (az idősebb testvér) szóbeli közlése szerint Berényt letartóztatták, majd a főkapitányságról Tersánszky Józsi Jenő segítségével menekült s ismerős matrózok Bécsbe juttatták. Ezt a forrást még más nem erősítette meg".[79] Berény ezzel szemben így emlékezett: „A kommün bukása után csakhamar engem is lefogtak s a rendőrségre vittek. Amit ott tapasztaltam csak túlontúl igazolja, hogy a fasiszta rémuralom voltaképp már akkor indult el dicső útján. Abból a pokolból Márffy kollégám közbenjárása emelt ki, s azóta is a hála melegíti a szívemet, ha erre gondolok."[80] A legvalószínűbb forgatókönyvnek az tűnik, hogy Márffy a rendőrségről való szabadulásánál járt közre, Tersánszky pedig Berény Bécsbe jutását segíthette. Mindenesetre annyi bizonyos, hogy szabadulásának záloga az volt, hogy el kellett hagynia az országot[81] s csak az általános amnesztia 1926-os kihirdetése után térhetett haza.[82]

A rövid, Bécsben töltött időszakról igen keveset lehet tudni, Berény első feleségének erre vonatkozó levele is további kutatásokért kiáltó adalékokkal szolgál: „Bécsi életéről nincs sok mondanivaló, rövid előkészület volt a Berlinbe való hurcolkodásra. Egy-két portrét csinált Bécsben, nem olyat amilyet szeretett, azt hiszem Dr. Helene Deutsch (pszichoanalitikus) kisfiát festette."[83]

Az említett kisfiú portré lappang, reprodukcióját sem ismerjük, de a Nemzeti Galéria grafikai gyűjteményében őriznek egy 1919-es datálású gyermekportrét, mely esetleg előkészítő tanulmány lehetett az olajfestményhez (12. kép).[84]

Galambos Ferenc Berény egyik, még Bécsben készült plakátjáról is említést tett, de erről további adat nem áll rendelkezésünkre és fotóról sem ismerjük.[85]

---

77 N.n.: – *Az Új Nemzedék tudósítójától – Kun Béla « állítólagos » titkárnője Budapestre érkezett.* Ismeretlen lapkivágat (1926. nov. 3.) Lyka Károly hagyatékából, MTA-BTK Művészettörténeti Intézet Adattára, MKI-C-I-17.

78 Erről bővebben ld. jelen kiadványban Rockenbauer Zoltán tanulmányát.

79 Szíj 1963. 121. Szíj 1966-os tanulmányában újra Tersánszky nevét említi, de már Márffy közreműködéséről is említést tesz. (Szíj Béla: Róbert Berény. *Acta Historiae Artium*, 1966. 178.

80 Berény 1947 körüli önéletrajzának piszkozata, kézirat, Szajkó Lídia tulajdona, San Francisco.

81 Lengyel István: A forradalmi mozgalmaktól Berény Róbert és Kernstok Károly kiszabadításáig. *Élet és Irodalom*, 1959. október 23. 2.

82 „1919 szeptember végén sikerült Bécsbe jutnom, egy év múlva Berlinbe mentem s ott maradtam, amíg azután 1926 februárjában hazajöttem." (ld. 80. jegyzet.)

83 Szíj 1963. 122.

84 Berény Róbert: *Kisfiú,* 1919. kréta, papír, 460 x 270 mm, j.j.l.: Berény 1919, MNG, Ltsz.: F. 58.283

85 Galambos Ferenc: Képzőművészeti élet a bécsi magyar emigrációban (1919–1928), *Művészettörténeti Értesítő*, 1971. 4. Berény plakátjával kapcsolatban G. F. jegyzetben közli: Ost-West (Wien, 1922). A plakátról egyebet nem lehet tudni.

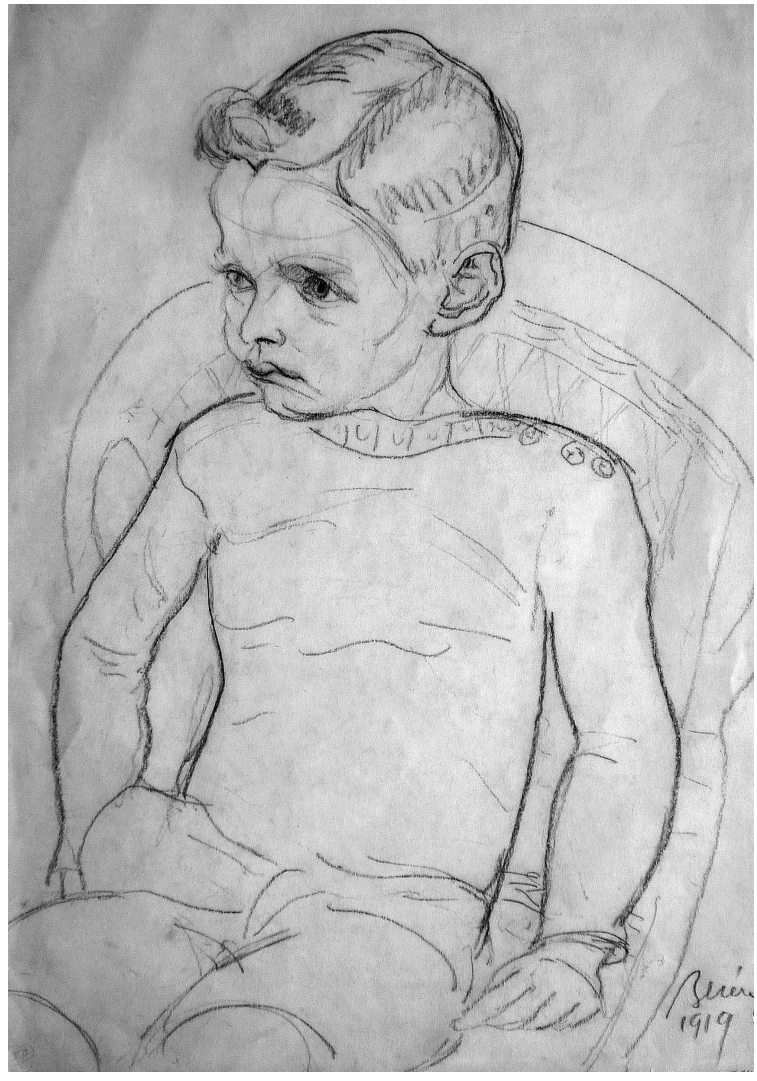

12. Berény Róbert: Kisfiú, 1919. Papír, kréta, 460 x 270 mm, MNG, ltsz.: F. 58.283. © Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest © HUNGART, 2018

Berény pályafutásában 1919 vízválasztót jelentett. Mindössze harminckét éves volt ekkor, de egy teljes emberöltőnyi tapasztalás, megannyi remek munka állt mögötte.

85 Galambos Ferenc: Képzőművészeti élet a bécsi magyar emigrációban (1919-1928.), *Művészettörténeti Értesítő*, 1971. 4. Berény plakátjával kapcsolatban G. F. jegyzetben közli: Ost-West (Wien, 1922). A plakátról egyebet nem lehet tudni.

Szeredi Merse Pál

A „MÁCASTÍLUS IRODALMI DIKTÁTORA LUKÁCS GYÖRGY SZNOB USZÁLYÁBAN”

AZ AKTIVISTÁK A TANÁCSKÖZTÁRSASÁGBAN[1]

> *„Mikor kitört Magyarországon a kommunizmus,* [Kassák] *arra akarta kényszeríteni a Tanácsköztársaságot, hogy a dadaizmust vezesse be hivatalos művészetként. Egyidejűleg ő akart Magyarország művészeti diktátora is lenni. Ez a terve azért nem sikerült az ambiciózus hosszúhajúnak, mert azzal akarta hivatalos fellépését kezdeni, hogy Jókaitól kezdve minden irodalmár műveit el akarta égetni. Ez a kommunista ma emigráns, és dicsőítő verseket ír Szamuelyről.”*[2]

Az idézet Szittya Emil magyar származású vagabund 1923-ban, német nyelven megjelent irodalmi-politikai portrégyűjteményéből származik, amelyben leplezetlen rosszindulattal mutatta be a magyar avantgárd egyik legkiemelkedőbb alakjának 1919-es tevékenységét. Az itt olvasható kijelentések közül tényszerűen egy sem igaz, ugyanakkor kiválóan példázza, hogy a Tanácsköztársaság sokszor kaotikus intézkedései és nehezen értelmezhető belső vitái milyen torz képet mutathattak a kortársak szemében. Kassák és körének szerepe a proletárdiktatúra idején egyáltalán nem volt egyértelmű: az avantgárd művészek egyes projektjei kiemelt támogatást élveztek, azonban éppen ezért folytonos viták kereszttüzébe is kerültek.[3]

---

[1] A tanulmány a Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIH, K–120779 számú, „Kassák Lajos avantgárd folyóiratai interdiszciplináris megközelítésben (1915–1928)” című kutatási projektjéhez kapcsolódóan készült.

[2] Szittya Emil: Furcsaságok kabinetje (1923). Ford. Beke László. *Dadaizmus antológia*. Szerk. Beke László. Budapest, 1998. 263.

[3] Alapvető irodalom: Svéd László: Kassák Lajos és a Tanácsköztársaság ifjúsági mozgalma. *Párttörténeti Közlemények*, 20, 1974, l. 163–182.; Pomogáts Béla: Kassák Lajos a forradalomban. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 90, 1986, 5. 523–534.; Oliver Botar: Lajos Kassák, Hungarian „Activism” and Political Power. *Canadian-American Slavic Studies*, 36, 2002, 4. 391–404; Balázs Eszter: Művész és/vagy értelmiségi? Avantgárd-szerepfelfogások Magyarországon (1915–1919). *Homoklapátolás nemesércért. A 70 éves Standeisky Éva tiszteletére*. Szerk. Balázs Eszter, Koltai Gábor, Takács Róbert. Budapest, 2018. 26–40. – A hivatkozott sajtóanyagok és dokumentumok közül több megjelent az alábbi szövegkiadásokban: *„Mindenki újakra készül...” Az 1918/1919-es forradalmak irodalma. Szöveggyűjtemény*. IV.

TOVÁBB A MAGUNK ÚTJÁN

Kassák az első világháború alatt, 1915-ben indította első folyóiratát, *A Tett* címmel. A korszakban szokatlanul nyíltan háborúellenes hangot megütő folyóiratban az avantgárd művészet és a politikai állásfoglalás egyszerre volt jelen, ami miatt a Belügyminisztérium a „hadviselés érdekeit veszélyeztető" tartalmára hivatkozva betiltotta a lapot.[4] Kassák 1916 őszén *MA* címmel új lapot alapított, melynek alcíme – „irodalmi és képzőművészeti folyóirat" – jelezte, hogy a szerkesztők, látszólag, nem kívántak politikai témákat érinteni. A *MA* és köre az 1918–1919-es forradalmak alatt azonban politikailag erősen radikalizálódott. Programjukat Kassák 1919 kezdetétől, a német expresszionisták mintájára, aktivizmusként definiálta.[5] A Károlyi Mihály vezette polgári demokráciával szemben kritikus hangot megütő Aktivisták a kommunista forradalom mellett agitáltak és világnézeti különszámokban fejezték ki szolidaritásukat a forradalmi változásokkal. Az őszirózsás forradalom után jelent meg a *MA* első világnézeti különszáma, amelynek borítóján Bortnyik Sándor *Kommunista köztársaságot* feliratú metszete, első oldalán pedig a *MA* művészei által szignált, kommunista forradalmat sürgető kiáltvány jelent meg. A *MA* decemberi, internacionális számában kimondottan politikai témákkal foglalkozott, a futuristák, és a Franz Pfemfert szerkesztette berlini *Die Aktion* köréhez tartozó baloldali expresszionista költők művei mellett Georgij Vasziljevics Csicserin szovjet külügyi népbiztos antantellenes nyilatkozatát is publikálták. *Tovább a magunk útján* című programiratában Kassák az „új ember" és az „új világ" szocialista művészetét propagálta.[6] (1. kép) A *MA* és köre tehát elkötelezve várta a kommunista forradalmat és kikiáltásakor üdvözölte a proletárdiktatúrát is.

A *MA* KOMPLEX PROGRAMJA A TANÁCSKÖZTÁRSASÁGBAN

Kassákék arra készültek, hogy a proletárforradalom művészetének lírai és vizuális formanyelvét az Aktivisták teremtik majd meg. A folyóirat világnézeti különszámaiban a kommunista forradalom mellett agitált, a német Spartakus-felkelés halottjaival foglalkozott, elsőként közölte magyar nyelven a szovjet alkotmányt, valamint Lenin *Állam és forradalom* című írását.[7] (2–3. kép) Március végén Kassákék egy munkaprogramot fogalmaztak meg, amelyben összefoglalták terveiket: lényegében a *MA* korábban megkezdett programját kívánták tovább bővíteni. Kassák 1917-ben a

Szerk. és jegyz. József Farkas. Budapest, 1967.; Csaplár Ferenc: A MA és a Tanácsköztársaság. *Magam törvénye szerint. Tanulmányok és dokumentumok Kassák Lajos születésének századik évfordulójára*. Szerk. Csaplár Ferenc. Budapest, 1987. 149–159.

4 Bővebben ld.: *Jelzés a világba – Háború – avantgárd – Kassák*. Szerk. Dobó Gábor, Szeredi Merse Pál. Budapest, 2016.

5 Kassák Lajos: Aktivizmus (Felolvasás, 1919. II. 20.). *MA*, 4, 1919, 4. 46–51.

6 Kassák Lajos: Tovább a magunk útján. *MA*, 3, 1918, 12. 138–139.

7 Ld. a *MA* második, harmadik és negyedik világszemléleti különszámát. Budapest, 1919.

MA

IRODALMI ÉS KÉPZŐMŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Bpest, IV. Váci-utca 11/b. | Szerkesztik: KASSÁK LAJOS és UITZ BÉLA | Előfizetési ár Magyarországon: Egy évre 20 K, félévre 10 K.

TARTALOM: Bortnyik Sándor: Metszet. / Kassák Lajos: Tovább a munkát utján. / Iwan Goll, Ludwig Rubiner, Karl Otten: Versek (német.) / G. W. Calcavria: A bolsevizmusról a bolsevizmusról (francia) / Henri Martin Barzun, Theo Varlet, G. J. Jouve: Versek (francia). / Gergely Sándor: Szobor. / Uitz Béla: Gulinborítók s (G. Dózsa Valnin. Gulinberti Sándor: Postaminyok. / Horace Traubel szemmaszte évekéből (amerikai) / Libero Altomare, Paolo Buzzi: Versek (olasz). G. K. Chesterton írásából. (angol) / Révesy Iván: Szabó Dezső könyve.

III 12

VÖRÖS ZÁSZLÓ

„Az állam a munka rabszolgaságán nyugszik.
Ha a munka szabad lesz az állam elveszett."

Tartalmazza a VI. kiállítás katalogusát is.

INTERNACIONÁLIS SZÁM ÁRA: 2 KORONA.

1. *MA*, 3, 1918, 12. Borító Bortnyik Sándor linóleummetszetével. © Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum, Budapest

MA komplex programjának meghirdetésével a berlini *Der Sturm* mintájára az avantgárd művészet magyarországi, alternatív intézményrendszerének létrehozására tett kísérletet.[8] A folyóirat mellett könyvkiadót, színészképző szabadiskolát és előadóesteket szervezett, valamint kortárs képzőművészeti galériát is nyitott. Célja tehát egy olyan fórum létrehozása volt, amely az összes „új művész" számára lehetőséget biztosít a nyilvánossághoz jutáshoz.[9] A *MA* 1918–1919 fordulójára elérte célját: a kortárs művészeti szcéna egyik megkerülhetetlen szereplőjévé vált. Ennek a folyamatnak fontos mozgatórugója volt a kezdetben Kassák bérelt lakásának egyik helyiségében (Visegrádi utca 15.), majd egy belvárosi üzlethelyiségben (Váci utca 11/b.) kialakított képzőművészeti galéria, amelynek jól válogatott kiállításai jelentős sajtóvisszhangot generáltak Kassákék mozgalmának.[10] Az 1919. március végén megírt munkaprogramban Kassákék elsődleges igényként fogalmazták meg, hogy a *MA* folyóirat havonként kétszer, megduplázott terjedelemben (32 oldalon) jelenhessen meg. Újabb könyveket, képeslapokat akartak kiadni, budapesti és vidéki matinékat, előadóesteket, szemináriumokat szervezni. Folytatni kívánták kiállítási programjukat, amelyhez a Váci utcai helyiség kibővítését igényelték. Az előadásokhoz pedig hetente háromszor az őszirózsás forradalmat követően a Ferenciek tere közvetlen szomszédságában létrehozott Medgyaszay Színházat tervezték igénybe venni.[11]

A szociáldemokrata Kunfi Zsigmond vezette Közoktatásügyi Népbiztosság kommunista tagjai, Szabados Sándor és Lukács György kezdetben kiemelten támogatták

[8] Kassák első lépésként, egy 1917. március 1-jei keltezésű dokumentum tanúsága szerint, részvénytársasággá alakította a *MA* kiadóhivatalát. Petőfi Irodalmi Múzeum-Kassák Múzeum [továbbiakban: PIM-KM], ltsz.: KM-an. 11/1.

[9] Kassák Lajos: A „MA". *A MA folyóirat első képkiállítása: Mattis Teutsch János gyűjteménye*. Budapest, 1917. 10–12.

[10] Bővebben ld.: Dobó Gábor – Szeredi Merse Pál: *Elképzelni egy mozgalmat: a MA Budapesten*. Kiállítási leporelló, PIM-KM. Budapest, 2016.

[11] [Kassák Lajos]: *A MA művészcsoport munkaterve*. [Budapest, 1919. március vége] PIM-KM, ltsz.: KM-an. 12. – közli: Csaplár 1987. i. m. 150–152. – A program megvalósuló pontjait a *MA* április 10-én megjelent számában ismertette: A MA köréből. *MA*, 4, 1919, 4. 72.

2. A *MA* folyóirat világszemléleti negyedik különszáma, 1919. Borító Bortnyik Sándor linóleummetszetével. © Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum, Budapest

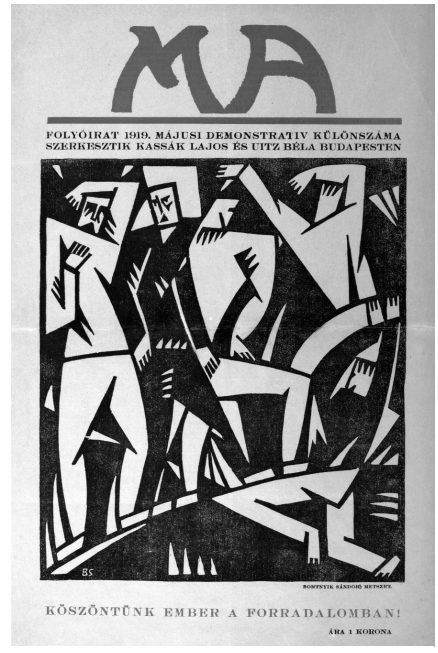

3. A *MA* folyóirat 1919. májusi demonstratív különszáma, 1919. Borító Bortnyik Sándor linóleummetszetével. © Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum, Budapest.

a *MA* törekvéseit, a „bugris" „magyar futuristák" így a legtöbb követelésüket megvalósíthatták a következő hónapokban.[12] A *MA* a Tanácsköztársaság alatt ténylegesen kiemelt támogatást élvezett: bővített tartalommal, vörössel nyomtatott fejléccel, havonta kétszer – a proletárdiktatúra ideje alatt összesen ötször – jelent meg. Az Aktivista programhoz új külsőt is választottak: a lap vizualitását ekkoriban Bortnyik Sándor dinamikus erővonalakból felépített, az absztrakció felé induló kompozíciói határozták meg.[13] (4. kép)

A folyóirat kiadása mellett Kassákék legfontosabb tevékenysége előadások és előadóestek szervezése volt.[14] A Medgyaszay Színház igénybevételére Lukács György

[12] Szabados az 1920-ban lefolytatott népbiztos per keretében, kihallgatásakor is kiemelte, hogy sokra tartotta Kassákot és Uitzot: „A maisták között volt két ember, Uitz Béla, és Kassák Lajos, akik európai nívón álló művészek, az ő működésüket állami pénzzel mindig szívesen segítettem." [n. n.]: Szabados Sándor kihallgatása. *Az Est*, 1920. július 24. 2. – A sajtótermékek megjelentetésére és terjesztésére április 19-én létrehozott Szellemi Termékek Országos Tanácsa elnökeként Szabados április 27-én kelt levelében hatalmazta fel Kassákot arra, hogy a *MÁ*-t a Közoktatásügyi Népbiztosság költségére jelentesse meg. PIM–KM, ltsz.: KM-lev. 368/3.

[13] Edit Tóth: Activating Visual Energy: The MA Circle and the Art of Sándor Bortnyik. *Acta Historiae Artium*, 54, 2014, 1. 95–110.; Bakos Katalin: *Bortnyik Sándor és a Műhely*. Budapest, 2018. 20–29.

[14] A Központi Egyetemmé átnevezett Budapesti Tudományegyetem kupolatermében tartottak elő-

MA

AKTIVISTA MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: BUDAPEST, FERENCIEK-TERE 9. | SZERKESZTIK: KASSÁK LAJOS ÉS UITZ BÉLA | ELŐFIZETÉSI ÁR MAGYARORSZÁGON: EGY ÉVRE 60 K. FÉLÉVRE 30 K.

TARTALOM: Bortnyik Sándor: Linóleummetszet. – Szélpál Árpád: Versek. – Ivan Goll: Az új Franciaország. – Kurt Pinthus: Az új Németország. – Kassák Lajos: Tragédiás figurák. (Regény.) – Ruttkay György: Cirkuszarája. – Boccioni: Festmény. – Földes Jolán: Versek. – Barta Sándor: Mese a kalicskahelyre szemenyvel. – Komjáthy Aladár: Vers. – Kudlák Lajos: Versek. – Mácza János: A teljes színpad. (II.) – Hajós Sándor: Versek. – Hevesi Iván: Az új plakát. – MA kiérlelő.

IV 5

BORTNYIK SÁNDOR: LINOLEUM-METSZET.

AMATŐRPÉLDÁNY 10. szám

4. *MA*, 4, 1919, 5. Borító Bortnyik Sándor linóleummetszetével. © Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum, Budapest

március 28-án kelt levele hatalmazta fel Kassákot,[15] ahol már április 9-én megkezdték az előadóestek sorát. Május 2-án a Zeneakadémia nagytermében rendeztek „demonstratív" előadást a „forradalmi munkásságnak és ifjúmunkásságnak". Az előadóestek programjában az elméleti szövegek (Kassák Lajos, Hevesy Iván, Franyó Zoltán) és kortárs zenei előadások mellett az Aktivista csoport és külföldi szerzők versei hangzottak el a *MA* színészeinek előadásában.[16] A sajtóbeszámolók szerint a belvárosi előadások jól sikerültek, ellenben a Szocialista Diákok Szervezete újpesti csoportjának szervezésében egy munkásotthonban megvalósult első, március 27-i előadás – Kassák visszaemlékezése szerint – kudarcba fulladt.[17] Ezzel ellentétes tanulságot vont le Kassák a bécsi emigráció első évében a Kommunisták Magyarországi Pártjához (KMP) intézett memorandumában, amelyben a *MA* újabb számainak megjelentetéséhez kérte a párt támogatását. „Mi Kaposváron[18] és másutt a diktatúra alatt fényesen rácáfoltunk arra az ellenünk szívesen

adásokat: április 17-én Uitz Béla (*A kommunizmus mint tárgyi és pszichikai fundamentum a művészethez,* ugyanezzel a címmel tartott előadást Uitz a Galilei Körben is február 21-én), április 22-én Barta Sándor (*A kultúrájában forradalmasított ember*), április 29-én Szélpál Árpád (*Az új művészet problémái*), majd május 13-án Mácza János (*Színpad és társadalom*).

15 Lukács György helyettes népbiztos levele Kassák Lajosnak. Budapest, 1919. március 28. PIM-KM, ltsz.: KM-lev. 368/2.

16 A programok összefoglalását lásd: *Pesti Hírlap*, 1919. április 9. – közli: József 1967. i. m. IV.: 108–109. Továbbá: uo., 133–134., 230., 976–977.

17 A program összefoglalását lásd: *Világ*, 1919. március 27. 7. – „Szomorú emlékű előadás volt. Az újpestiek csak rossz hírünkről ismertek bennünket, s most hiába léptünk eléjük forradalmi versekkel és drámai játékkal, az egészet valami különös komédiának fogták föl, és végignevetgélték az előadást. A nagy színházterem tele volt emberekkel, s ez a tömeg egy pillanatig nem tudott fegyelmet tartani. [...] Mácza, a darab szerzője és rendezője kétségbeesetten szaladgált a szín mögött. Valósággal megőrjítette ez a sikertelenség. [...] Megfogadtuk, hogy művészetünkkel soha többé nem látogatunk ki Újpestre." Kassák Lajos: *Egy ember élete*. Budapest, 1983. II.: 513. – vö.: Szélpál Árpád: *Forró hamu*. Budapest, 1984. 459. Mácza János az *Individuum: a tehetetlenség tragédiája egy felvonásban* című színművet 1918 nyarán írta, kézirata: Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár, ltsz.: V. 3525/31.

18 Az est programját ld.: PIM-KM, ltsz.: KM-1646.

5. kép. [n. n.]: Aktivista képsorozat. *Borsszem Jankó*, 1919. június 15. 6.
© Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum, Budapest

felhozott ellenvetésre, hogy a tömegek nem értenek meg bennünket. [...] Az történt [...] a diktatúra elején a színházakban, hogy a 90%-ban proletár közönség, amelyhez nekünk forradalmároknak csak *erőszakkal* és csak *legutoljára* Molnár Ferencz, Babits Mihály és Kosztolányi Dezső stb. *után* lehetett eljutnunk, váratlanul óriási lelkesedéssel és megértéssel fogadta a 20 éves aktivistákat. És ez történt a zeneakadémián május 2-án 1400 főnyi *tiszta* munkástömeg előtt."[19]

A *MA* már idézett munkaprogramjában a galéria is kiemelt helyen szerepelt. A tervek szerint az Aktivisták kiállításokat akartak rendezni „úgy a bel mint a külföldi legújabb forradalmi törekvésekből. Béccsel és Berlinnel már tárgyalásokat folytattunk kölcsönös kiállítások ügyében."[20] Ezekből sajnos semmi nem valósulhatott meg, viszont Kassákék állandó kiállítást rendeztek be az április elején kibővített helyiségükben.[21] A *MA* galériája viszonylag későn, május 12-én jutott egy új, reprezentatívabb helyiséghez, méghozzá a Ferenciek tere 9. szám alatti földszinti, kirakatos irodához, amelyben korábban az *Új Szó* katolikus folyóirat szerkesztősége működött.[22] Ennek következtében a *MA* a Tanácsköztársaság ideje alatt csupán egy kiállítást

[19] A *MA* folyóirat köré csoportosult Aktivisták memoranduma a Magyarországi Kommunista Párthoz. Aláírták: Uitz Béla, Kassák Lajos, Bortnyik Sándor, Újvári Erzsi, Barta Sándor. Bécs, 1920. szeptember. PIM-KM, ltsz.: KM-an. 14.

[20] Csaplár 1987. i. m. 151. – A berlini kiállítás feltehetően a *Der Sturm* folyóirat galériájában valósulhatott volna meg, közelebbi információval azonban nem rendelkezünk, mert a *MA* és a *Der Sturm* korai kapcsolatának dokumentumai egyáltalán nem maradtak fenn. Azt viszont tudjuk, hogy Bécsben az Adolf Loos által alapított Freie Bewegung csoport 1919-ben – többek között – „magyar művészcsoportok" bemutatását is tervezte az osztrák fővárosban nyitott galériájában. Loos a Nyolcak művészeinek új munkáiból kívánt volna egy bécsi kiállítást szervezni a Tanácsköztársaság alatt, ez azonban nem valósult meg. Annak a feltételezését, hogy a Freie Bewegung mozgalom lehetett Kassák osztrák kapcsolata, az is erősíti, hogy 1920 novemberében Loos galériájában rendezték meg Uitz Béla 1918–1919-es festményeinek gyűjteményes kiállítását a *MA* Budapesten megkezdett kiállítássorozatának utolsó, tizedik tárlataként. Kassák Lajos: Uitz Béla. *MA*, 6, 1920, 1–2. 10–12.; H. G.: Wiener Ausstellungssommer 1919. *Der Cicerone*, 11, 1919, 13. 415.; Tihanyi Lajos levele Bölöni Györgynek. Budapest, 1919. március 18. PIM Kézirattár, ltsz.: V. 4131/350/2. – közli: Majoros Valéria Vanília: *Tihanyi Lajos írásai és dokumentumok*. Budapest, 2002. 118–119.

[21] Az idézett munkaprogramban kérték, hogy megkaphassák a *MA* helyiségének folytatását képző tánciskola helyiségeit is, mert „az egész nap zongorakísérettel tartó tánckurzusok állandóan zavarják a kiállítás közönségét". A helyiség lefoglalására a Közoktatásügyi Népbiztosság Uitz Bélát jogosította fel április 2-án. József 1967. i. m. IV.: 712. – Egy Uitz tusrajzaira vonatkozó, április 1-jei népbiztossági műtárgyvásárlási irat alapján feltételezhető, hogy a szerkesztőségben egy „állandó" kiállítás volt látható. *A Magyar Tanácsköztársaság képzőművészeti élete*. Sajtó alá rend. Kiss Dezső. Szerk. és bev. Németh Lajos. Budapest, 1960. 37–38.

[22] Pogány Kálmán levele az Országos Lakásbizottságnak. Budapest, 1919. május 12. Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Adattár, ltsz.: 15699/62. [továbbiakban: MNG Adattár] A Központi Lakásbizottság határozata a „MA" folyóirat szerkesztősége és kiállítása részére. Budapest, 1919. május 12. és 20. PIM-KM, ltsz.: KM-an. 11/3–4, valamint szerkesztőségi közlemény, *MA*, 4, 1919, 7. 180.

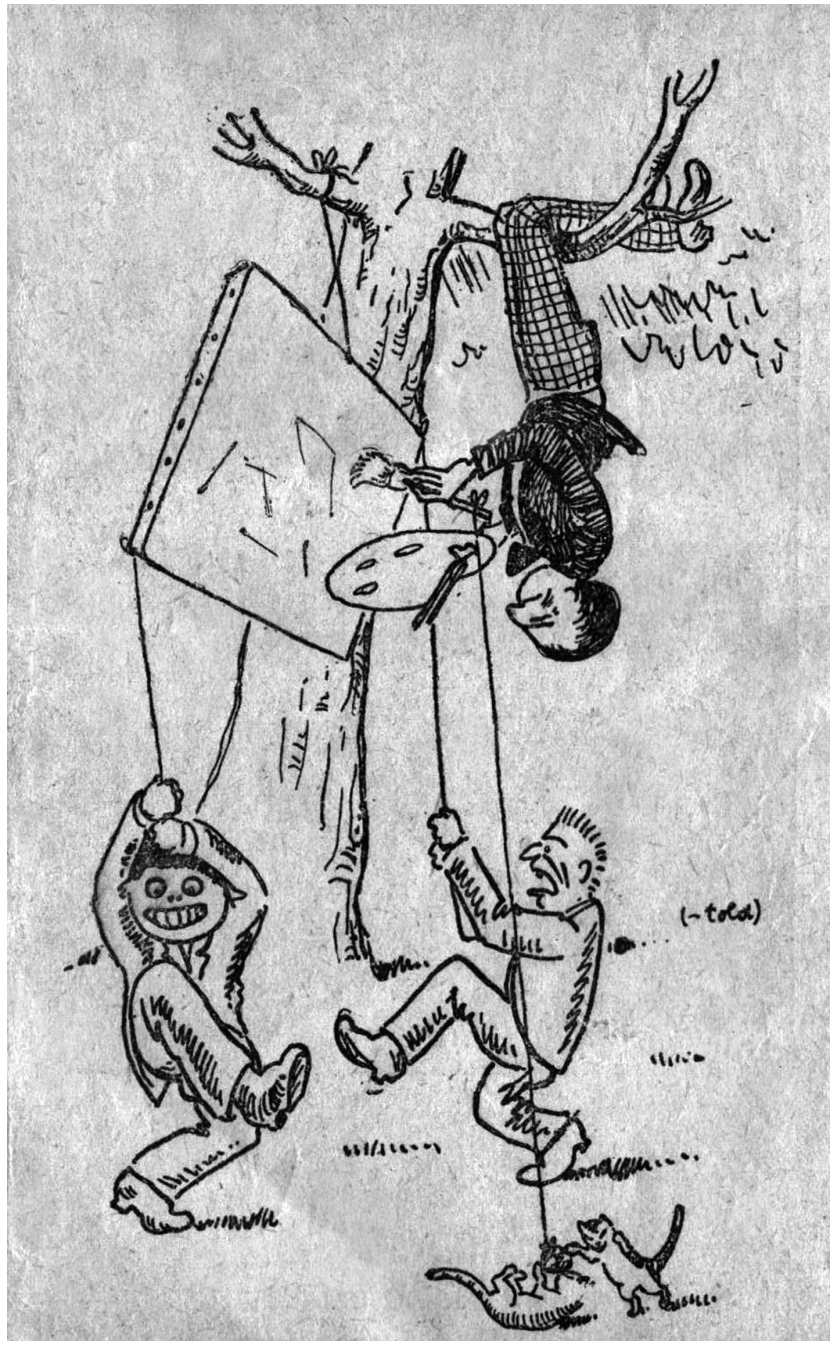

6. [-told]: A kubista-futurista kiállításon. *Borsszem Jankó*, 1919. június 15. 12.
© Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum, Budapest

rendezett júniusban: nem meglepő módon a folyóirat arculatát is domináló Bortnyik újabb festményeiből.[23] Valódi műkritikai diskurzusra ekkor már nem lehetett számítani: a tárlattal, valamint Kassákék megdöbbenést keltően berendezett kirakatával csupán a szatirikus *Borsszem Jankó* foglalkozott, ott viszont nem voltak restek írások és gúnyrajzok során át visszatérni a *MA* kiállítására. Bortnyik – mára alig ismert – korai festményeiről egy egész sorozatnyi karikatúra jelent meg (5. kép),[24] sőt, a festmények készítésének módjáról is részletesen írtak, illusztrációval kísérve (6. kép): „A futurista kép a következőképpen készül: a festő lábaival egy ágba kapaszkodik és fejjel lefelé lógva fest, behunyt szemmel. A *MA* folyóirat elolvastatása által külön e célra fölingerelt emberek rendszertelenül rángatják az ágat, melyen a festő lóg és a vásznat, melyre a festményét elköveti. Az ecsetre egy földig érő madzag és ennek végére egy kis gombolyag van erősítve, mellyel fiatal macskák játszadoznak. Ezekkel az egyenes vonalkezelést és a színek folytatólagos egybeolvadását kizáró manipulációkkal éri el a festő a futurista képeket jellemző titokzatosságteli hogyishívjákot."[25]

Többször visszatértek arra is, hogy a *MA* kirakatában látott „neoinfekcionista, vagy exkremencionista, sőt az újabb magyar művészeti terminológia szerint mácastilus"[26] szerint készült alkotások megtekintése jelentette a proletárdiktatúra végnapjaiban a budapesti polgári közönség szórakozását. Kassák szerint „időnként olyan tolongás volt, hogy rendőröknek kellett a járdát szabaddá tenni a járókelők számára",[27] és a „nagy csoport csodálta állandóan a kiállított képeket és szobrokat, a rettegő burzsuj minden gondját elfelejtette ott egy pár percre."[28]

HIVATALOS MŰVÉSZETTÉ TENNI A DADAIZMUST

„Szocialista művészetet akarunk, de [...] minden külső parancsokhoz alkalmazkodás nélkül. [...] A mi szerepünk nem azonos a pártagitátoréval, úgy annyira nem, mint

[23] Kemény Alfréd: Bortnyik képei és grafikája. Egyúttal a koncentrikus kompozíció és az aktív-passzív színek problémájának elmélete. *MA*, 4, 1919, 7. 172–174. Az előző kiállítás, Medgyes László grafikáiból, március 16-án nyílt meg. A Bortnyik-kiállítással egy időben voltak láthatók Révai Ilka portréfotográfiái a Váci utcai helyiségben, azonban nem a *MA* égisze alatt.

[24] [n. n.]: Aktivista képsorozat. *Borsszem Jankó,* 1919. június 15. 6. A sorozat egyik képe kifejezetten érdekes, az absztrakt festészet Alphonse Allais által a 19. század végén megalkotott – és Malevics *Fekete négyzete* által is érintett – toposza: „Négerek és szerecsenek éjjeli harca az alagútban." Ld.: Inna Anatoljevna Vakar: *Kazimir Malevich: The Black Square*. Moscow, 2015. 24–25.

[25] [-told]: A kubista-futurista kiállításon. *Borsszem Jankó*, 1919. június 15. 12.

[26] [n. n.]: Jaj, az a futurizmus! *Borsszem Jankó*, 1919. július 6. 7. – vö.: [n. n.]: Ez kell a proletárnak? *Az Ember*, 1919. május 29. – közli: József 1967. i. m. IV.: 1016.

[27] Kassák 1983. i. m. II.: 583.

[28] [n. n.]: Gnosztikusok vitaestélyén a futurista-festő műtermében. *Az Est,* 1921. február 2. 3. – A tárca említi, hogy az egyik, kirakatban látható szobor „egy görcsökben vonagló márvány női akt volt [...], rettenetesen kicsavart kezeivel a gyomrát tapogatta". A szobor feltehetően Gergely Sándor *Tabu* című alkotása volt. Ld.: Apró Ferenc: *Gergely Sándor az aktivisták szobrásza*. Szeged, 1986. 12.

ahogyan a kutató tudós szerepe nem azonos a leckéket bemagoltató tanáréval."[29] Kassák többször is nyomatékosította elképzelését, miszerint a *MA* független kell, hogy maradjon bármelyik párt közvetlen érdekeitől és a pártművészettől is. Az 1920-as évek második felében írt regényes önéletrajza, az *Egy ember élete* alapján határozottan elutasította a mozgalmából korábban kivált, elkötelezett kommunista Révai József felkérését, hogy a *MA* legyen a Tanácsköztársaság hivatalos lapja.[30] Ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy véleménye szerint az új, kommunista társadalom művészetét csakis a *MA* körül csoportosult avantgárd művészek képesek megteremteni. Ezt a gondolatot summázta a proletárdiktatúra kikiáltását néhány nappal követően, március 25-én kiadott *Forradalmárok!* című röplap manifesztuma is, amelynek aláírói között először volt olvasható az Aktivista művészek teljes névsora: 10 író, 9 képzőművész és 3 színész kapott itt helyet.[31]

Kassák ugyan hangsúlyozta a *MA* függetlenségét, de már március végétől kezdve részt vett a Közoktatásügyi Népbiztosság munkájában és az egyesült párt tagjává is vált. Az *Egy ember élete* alapján elsőként plakátcenzorként alkalmazták. Ezt támasztja alá Lukács György március 28-án kelt levele Kassák hagyatékában, amely feljogosította arra, hogy „Budapest területén minden plakát-ügyben tárgyalásokat folytasson és eljárjon."[32] Kassák emlékei szerint feladatkörének az vetett véget, hogy az általa sokat kritizált szociáldemokrata mozgalom vezető művésze, Biró Mihály egyik plakátját próbálta meg visszavonatni.[33] Ezt követően a Reinitz Béla zeneszerző által irányított színházi bizottság,[34] majd az Írói Direktórium munkatársa lett (Kassákon kívül kezdetben Lukács György, Balázs Béla, Révész Béla és Komjáti Aladár voltak a tagjai), de a legnagyobb feladatot mégis az írói kataszter összeállítása jelentette számára. A kataszter összeállítására azért volt szükség, hogy a későbbiekben létrejövő, alapjövedelmet biztosító írói szakszervezetbe csak „hivatásos írók" kerülhessenek be.[35] A kataszter összeállítása az írók esetében viszonylag gyorsan lezajlott és a bizottság már május 10-én közzétette az 550 felvett tag névsorát – amelyet egy nappal később ki kellett egészíteni, mert lemaradt róla többek között Babits Mihály és Kunfi Zsigmond is.[36]

A *MA* csoportjának kiemelt anyagi támogatása és egyes tagok politikai szerepvállalása heves sajtóviták kereszttüzébe került, amelyek a szociáldemokrata és kommunista frakciók közötti ellentétek viszonyrendszerében válnak értelmezhe-

[29] Kassák 1918. i. m. 139.

[30] Kassák 1983. i. m. II.: 519–520.

[31] Aktivista művészek: *Forradalmárok!* Röplap, Budapest, 1919. március 25. PIM-KM, ltsz.: KM-1645.

[32] Lukács György helyettes népbiztos levele Kassák Lajosnak. Budapest, 1919. március 28. PIM-KM, ltsz.: KM-lev. 368.

[33] Kassák 1983. i. m. II.: 515–516.

[34] József 1967. i. m. IV.: 933.

[35] Márai Sándor: Mi lesz az írókkal? *Magyarország*, 1919. április 3. – közli: József 1967. i. m. IV.: 84–85.

[36] Bővebben ld.: Babus Antal: Fülep Lajos az 1918–1919-es forradalmakban, II. rész. *Új Forrás*, 34, 2002, 4. 40–66.; József 1967. i. m. IV.: 331–336., 1001–1002.

tővé.[37] Az első vita április közepén folyt le, jelentős tanulságokkal. Kéri Pál a szociáldemokrata *Az Ember*ben megjelent *Máca!* című cikkében támadta meg a Közoktatásügyi Népbiztosság vezetőségét. Érdemes kiemelni, hogy a cikk „megszólította" nem a támadás valós alanyai, Lukács György és Balázs Béla voltak, hanem a szinte ismeretlen Mácza János, akit április elején a Nemzeti Színház tanulmányi rendezőjévé neveztek ki: „Mácza és Kassák – egy világirodalom-boldogító, télennyáron mezítláb és hajadonfő járó, fekete inges magántudós-irány [ti. Szabó Ervin] képviselői, akik futuristák, szimultanisták, aktivisták, individuális anarchisták voltak, aszerint, hogy melyik szó tetszett meg nékik jobban, mindig azonban tehetségtelenek, műveletlenek és zavarosfejűek és akikről máig hiába kutatjuk, hogyan juthattak az anarchiával és futurizmussal a kommunista mozgalom élére, hacsak Lukács György nem hozta őket magával sznob uszályában."[38]

Kéri Pál azzal vádolta meg Lukács Györgyöt, hogy a *MA* „zavarosfejűinek" irányát a Tanácsköztársaság hivatalos művészetévé akarja tenni. A kommunista lapokban másnap már a szociáldemokraták kultúr-ellenforradalmáról cikkeztek,[39] amelyre válaszul Göndör Ferenc igyekezett visszaterelni a vitát a „szakmai" alapokra, elválasztva Lukácsot a *MA* „hóbortosaitól", akiket szerinte egyetlen szervezet munkás sem fogadna el „irodalmi diktátorának", mivel semmit sem ért meg írásaikból.[40] A következő napokban Révai,[41] majd Lukács is azzal védekezett, hogy a *MA* nem képviseli a Tanácsköztársaság hivatalos propagandáját, mivel az egyetlen irányt sem támogat kiemelten (Lukács még azt is kiemelte, hogy Máczát „rendezőséget tanulni volontairnek" küldte a Nemzeti Színházba).[42] A vitát követően Lukács és Balázs sietve bemutatták a Népbiztosság irodalmi programját, amelyben szóba sem került Kassák és a *MA*.[43] A Sajtódirektórium döntése értelmében *Az Ember* folyóirat kiadása két héten át szünetelt, azonban a szociáldemokrata sajtó ezt követően sem hagyott fel a *MA* támadásával: a Tanácsköztársaság ideje alatt rendszeresen jelentek meg további, a „mácaisták" kiadványait és előadásait kritizáló cikkek.[44] Lukács véleménye, aki soha nem kedvelte Kassákot és társait különösebben, a proletárdiktatúra bukását követően a teljes ellenszenv felé tolódott el. 1926-ban a KMP *Új Március* című lapjában – a

[37] Bővebben ld.: Pomogáts 1986. i. m. 528–531.; Balázs 2018. i. m. 34–40.

[38] Kéri Pál: Máca! *Az Ember*, 1919. április 15. – közli: József 1967. i. m. IV.: 955–956.

[39] [n. n.]: Letörni a kultúr-ellenforradalmat! *Vörös Újság*, 1919. április 16. – közli: József 1967. i. m. IV.: 170–171.

[40] Göndör Ferenc: Kik akarják diktálni a proletárirodalmat? *Népszava*, 1919. április 16. – közli: József 1967. i. m. IV.: 171–174.

[41] [Révai József]: Letörni a kultúr-ellenforradalmat. *Vörös Újság*, 1919. április 17. – közli: József 1967. i. m. IV.: 186–188. Göndör Ferenc válasza: uo., 960–961.

[42] Lukács György: Felvilágosításul. *Vörös Újság*, 1919. április 18. – közli: József 1967. i. m. IV.: 196–198.

[43] [n. n.]: A Közoktatásügyi Népbiztosság irodalmi programja. *Magyarország*, 1919. április 19. – közli: József 1967. i. m. IV.: 199–201.

[44] Ld.: József 1967. i. m. IV.: 963–965.

Tisztaság könyve kapcsán – Kassákot a kommunista mozgalom „Mitläufer"-ének, azaz kéretlen „koloncának" minősítette.[45]

VÖRÖS KATONÁK ELŐRE!

„Uitz Béla – ki lehet mondani nyíltan – legkülönb az összes magyar festők között" – írta Hevesy Iván a *Vörös Lobogó*ban.[46] Mintha Uitz neve, annak ellenére, hogy a *MA* társszerkesztője volt, kevésbé kapcsolódott volna össze az Aktivista mozgalommal. Uitz április elején a *Vörös Újság*ban, Révai József *Tiszta proletárpolitikát* című vezércikkéhez való hozzászólásként közölt *Diktatúra kell!* című írásában – az Aktivista művészek aláírásával kiadott röplappal megegyezően – amellett érvelt, hogy a forradalom határolódjon el a polgári és a szociáldemokrata művészektől is, hiszen „a proletárdiktatúrának csak a forradalmi szocialista művészetre lehet szüksége."[47] Ugyanakkor kombattáns személyiségének köszönhetően nem csak írásban szállt szembe a szerinte nemkívánatos művészekkel: „a Fészek dobogójáról kiált tiltakozása, a művészet felébredt lelkiismerete a sehonnai epigonok, tehetségtelen, de annál lármásabb és szemtelenebb tömege felé."[48] Uitz ugyan távol maradt a Művészeti Direktórium munkájától, a Herman Lipót vezetésével megalakult szakszervezetnek viszont vezetőségi tagja lett és gyűléseiken rendszeresen felemelte hangját: „szavai lángot sisteregtek és megsemmisülést lövelltek" – írta *Az Ember* kritikusa. – „Mennydörgés és villámlás között kihirdette, hogy most az ő ideje következett el, hogy átok, senyvedés s pusztulás vár mindenkire, aki nem az ő és társai művészi hitvallását követi. Csak az aktivistáknak és a többi futuristáknak, kubistáknak és expresszionistáknak szabad élniök, a többi művész halálnak halálával bűnhődik és soha bemenetet nem talál az ígéret földjére, a tejjel és mézzel folyó kataszterbe."[49]

Érdekes módon, leszámítva *Az Ember* támadó cikkét, Uitz munkásságát és művészetét a kritikusok nagyjából egységesen elválasztották a *MA* folyóirat „bugrisainak" irodalmától. A kritikákban, amelyek festészetéről megjelentek – akár még olyan esetekben is, amikor a *MA* csoportos kiállításain bemutatott alkotásait elemezték – egyáltalán nem merült fel az a tény sem, hogy Uitz éveken át a *MA* társszerkesztője volt. Az irodalmi viták végső kiéleződésének heteiben indult szociáldemokrata irodalmi lap, az *Új Idők* lapjain[50] például Kassákot továbbra is éles támadások érték,[51] Kemény Alfréd viszont hosszú és elismerő tanulmányt szentelt Uitz festésze-

[45] Ld.: Angyalosi Gergely: Kassák Lajos és Lukács György viszonya. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 91/92, 1987/1988, 4. 462–471.

[46] Hevesy Iván: Uitz Béla. *Vörös Lobogó*, 1919. április 17. – közli: József 1967. i. m. IV.: 184–186.

[47] Uitz Béla: Diktatúra kell (Hozzászólás Révai József „Tiszta proletárpolitikát!" c. cikkéhez). *Vörös Újság*, 1919. április 10. – közli: József 1967. i. m. IV.: 128–130.

[48] Hevesy 1919. i. m. – közli: József 1967. i. m. IV.: 185. – vö.: Kassák 1983. i. m. II.: 539–544.

[49] [n. n.]: Uitz. *Az Ember,* 1919. július 3. 6–8.

[50] Bálint Gábor: A két „Új Idők" 1919-ben. *Magyar Könyvszemle*, 116, 2000, 2. 223–228.

[51] [n. n.]: A MA. *Új Idők*, 1919. július 10. – közli: József 1967. i. m. 623–625.

7. Ismeretlen fotográfus: Uitz Béla *Vörös katonák előre!* és Dankó Ödön *Be a Vörös Hadseregbe* című plakátjai egy budapesti utcán, 1919. Fotográfia.
© A Földvári Books jóvoltából

tének. Kemény mint a *par excellence* forradalmi művészt mutatta be Uitzot, kiemelve, hogy „útja, mint minden forradalmár művész (Rembrandt, Greco, Cézanne stb.) útja: a folytonos haladás és mélyülés útja, de eredményeivel már most is kilendült egy ország határain túl a művészet univerzalitásába."[52]

Uitz képzőművészeti munkássága azonban éppen annyira ellentmondásos fogadtatásban részesült, mint Kassákék lírája. A legnagyobb polémia az áprilisban készített, *Vörös katonák előre!* feliratú plakát körül bontakozott ki.[53] (7. kép) Hevesy Iván a *MÁ*-ban elevenítette fel a Kassák Lajos által a folyóirat bevezető, 1916-os kiáltványában hangoztatott elvet, miszerint „az új festészet monumentális, demonstratív és aktív, drámai erejű és egyszerűségű, csak ki kell mennie az utcára, hogy plakáttá legyen. Plakáttá a szó legjobb és leghelyesebb értelmében. Mert a plakát nem azt jelenti, mint eddig, hogy lármás, üresen rikoltó, szemtelen és semmitmondó, hanem: energikus kiáltás, az utca lelkébe öklöző agitáló akarat."[54] Hevesy természetesen Uitz plakátját emelte ki, mint amely „monumentalitásával, erőteljes ritmusával

52 Kemény Alfréd: Uitz Béla festészete. *Új Idők*, 1919. június 20. 84–87.

53 A plakátról ld.: Bajkay Éva: *Uitz Béla (Szemtől szemben)*. Budapest, 1974. 77–80; Bajkay Éva: *Uitz Béla*. Budapest, 1987. 43–44.

54 Hevesy Iván: Az új plakát. *MA*, 4, 1919, 5. 106–107. Vö. Kassák Lajos: A plakát és az új festészet.

és mozgalmasságával megfogja az utcát", ezzel szemben Berény Róbert *Fegyverbe!* plakátjával kapcsolatban megjegyezte, hogy annak „elgondolása elcsépelt és triviális, művészi értéke is nagyon kevés."[55] A kijelentéssel szemben a szociáldemokrata *Az Ember* azonnal kikelt, mondván, hogy Hevesy megállapítása „éppen olyan kificamított, mint Uitz szerkesztő úr vöröskatonáinak lábai, amik miatt a szerzőt a legnagyobb lelki nyugalommal forradalmi törvényszék elé lehetne állítani." A kritikus nem csak Uitz művét ítélte azonban el: „az ilyen plakátoktól egyetlen egy munkás nem áll be a vörös hadseregbe, hisz nem bolond, hogy őt is ilyen csúnyának rajzolják, vagy néger-zsidónak, mint Szilágyi Jolán plakátján látható."[56] A *Vágóhíd* című élclapban kevésbé élesen, de mégis lényeglátóan fogalmaztak: a „fametszetek primitív technikája kiabál le a nagy kétíves plakátról s az embernek szinte az volt az érzése, hogy a harmincéves háború marcona landsknechtjei ezek a félig guggoló, félig dobogva lépő, siralmasan elrajzolt lábú férfiak, akik kivételesen vörös katonajelmezt öltöttek magukra."[57]

Az éles ellentétek ellenére Uitz volt az egyetlen Aktivista művész, aki több állami megrendelést is kapott a Tanácsköztársaság alatt: a munka ünnepére szervezett nagyszabású felvonulás efemer dekorációjának elkészítésében is közreműködött. A május 1-jei ünnepség főszervezője Szamuely Tibor volt, aki egy évvel korábban Oroszországban láthatta a bolsevik ünnepséget és a budapesti díszítéseket is ennek a mintájára képzelte el. A művészeti munkálatokat Biró és Falus irányították, akik a város dekorálandó részeit kisebb szektorokra osztották képzőművészekből és főként építészekből álló csoportok között. A vörös anyaggal elfedett századfordulós emlékművek helyére azonban nem a modernista felfogás szerint, hanem szinte azokkal megegyező felfogásban készült szobrok kerültek. Érzékletes példa erre, hogy a millenniumi emlékművön a keresztény Magyarországot szimbolizáló Gábriel arkangyal oszlopát eltakaró vörös obeliszk tövénél elhelyezett, munkásokat és Marxot ábrázoló szoborcsoportot ugyanaz a Zala György készítette, aki az eredeti emlékmű szobrait is formázta.[58] A királyszobrokat tartalmazó oszlopsort vörös textíliákkal fedték el. Mindkét körív drapériáján a „Világ proletárjai egyesüljetek!" felirat állt, a végükön Uitz Béla pannóit helyezték el. (8. kép) A feliratok szerint az egyik a „Városi proletariátus", a másik a „Földmíves-szegénység" szimbolikus alakjait ábrázolta. A kompozíció egésze (a szobor, a képek, a feliratok, a vörös drapéria) a Marx tanításai jegyében egységesülő világproletariátust is hivatott volt megjeleníteni.[59]

MA, 1, 1916, 1. 1–3.; Szabó Júlia: *A magyar aktivizmus művészete, 1915–1927*. Budapest, 1981. 71–85.

55 Hevesy 1919. i. m. 107.

56 [n. n.]: Az új plakát. *Az Ember*, 1919. június 5. 13–14.

57 K. M.: Májusi plakátok, májusi versek. *Vágóhíd*, 1919. május 6. 8.

58 Szabó Viktor: *A magyarországi Tanácsköztársaság propagandája.* PhD disszertáció, Eszterházy Károly Főiskola, Történelemtudományi Doktori Iskola. Eger, 2016. 301. – A május 1-jei dekorációkról bővebben ld.: Révész Emese: A múltat végképp eltörölni – Helyett, legalább gyorsan elfedni. A Tanácsköztársaság május elsejei ünnepségének dekorációi. *Artmagazin*, 11, 2013, 2. 16–19.

59 Bajkay 1974. i. m. 84–85.; Szabó V. 2016. i. m. 301.

8. Ismeretlen fotográfus: A Millenniumi emlékmű 1919. május 1-jén. Fotográfia, MNM. ltsz.: 260. © Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

Uitz május elején oktatásra is lehetőséget kapott: a tehetséges ifjú proletárok művészeti képzésére Andrássy Gyula Duna-parti palotájában létrehozott Proletár Képzőművészeti Tanműhely vezetője lett (két oktatója pedig Nemes Lampérth József és Medgyessy Ferenc).[60] Ezzel valójában megvalósult a *MA* március végén meghirdetett programjának egy következő pontja,[61] azonban a Tanműhely a *MÁ*-tól teljesen függetlenül működött, a Boross F. László vezette Ifjúmunkás propaganda ügyosztály keretében.[62] Az oktatás mellett pedig, Lukács György felkérésére,[63] a Munka Házává átnevezett Parlament tanácstermének új dekorációján dolgozott. A tervek közül a *Halászok*at és az *Építők*et ábrázoló pannók készültek el május-júniusban, a központi helyre tervezett *Emberiség* nagy méretű tervét azonban csak a Tanácsköztársaság bukását követően készítette el Uitz, a három művet pedig – nagy sikerrel – Bécsben mutatta be, a *MA* által 1920 novemberében szervezett önálló kiállításán.[64] (VI., VII.

60 Proletár Képzőművészeti Tanműhely. *Népszava*, 1919. május 4. 10; Uitz Béla: A Proletár Képzőművészeti Tanműhely programja. *Világ*, 1919. május 11. 1. – További dokumentumok: *A Magyar Tanácsköztársaság képzőművészeti élete* 1960. i. m. 94–97. – bővebben ld.: Bajkay 1974. i. m. 80–83.

61 „Az új irányok felé hajló fiatalság részére pedig festő iskolát akarunk szervezni Uitz Béla vezetésével." Csaplár 1987. i. m. 151.

62 Szabó V. 2016. i. m. 33. – Pogány Kálmán április 23-án hatalmazta fel Uitzot arra, hogy a létesítendő iskola számára megfelelő helyszínt keressen és „ebből a célból lakásokat és más helyiségeket megtekinthessen". MNG Adattár, ltsz.: 15694/62.

63 Bajkay 1974. i. m. 86.

64 Ld.: 20. jegyzet.

tábla, 9. kép) Az *Emberiség*ről Uitz maga írt részletes magyarázatot az 1922-ben *Egység* címmel indított proletkultos folyóiratában. Ennek megfelelően a kép „ideológiai alapja az emberiségnek a vörös emberben való megváltása. [...] A folyamat négy része: az ember származása, a szenvedés, a munka, a megváltott ember. Az egész kép centruma: a szeretet. Ide torkollik és innen indul ki minden életmegnyilvánulás, mind ideológiailag, mind művészileg."[65]

9. Uitz Béla: Emberiség (pannóterv), 1919–1920. Repr. *Egység*, 1, 1922, 1. 11. © Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum, Budapest

BETILTOTTÁK A *MÁ*-T?

A *MA* utolsó budapesti száma július 1-jén jelent meg. Az ezt követő hetekben már a legtöbb irodalmi és művészeti folyóirat kiadása szünetelt: csupán a Tanácsköztársaság propagandája szempontjából legfontosabb napilapok jelenhettek meg, csökkentett oldalszámon.[66] Kassák július 8-án a Szellemi Termékek Országos Tanácsának írott levelében hivatkozott a bizottság három nappal korábbi határozatára a *MA* „papírhiány miatti szüneteltetésének" elrendeléséről. Ugyanitt jelezte, hogy „a papírközpontból részünkre kiutalt papírmennyiségből még 20.000 ív van nyomdánkban. Ez a papírmennyiség azonban, mivel egyik oldalára már rá van nyomva lapunk vörös színű feje, – nagy papírpazarlás nélkül – más nyomtatványhoz fel nem használható."[67] A *MA* következő számának kiadására mégsem került sor, ugyanakkor mindeddig nem került elő olyan dokumentum, amely egyértelműen alátámasztaná, hogy a *MÁ*-t a kommunista vezetőség politikai indokokra hivatkozva betiltotta volna. A betiltás inkább Kassák utólagos interpretációja volt: ezt olvashatjuk az 1920 szeptemberében a KMP-hez intézett memorandumában,[68] az utolsó a Tanácsköztársaság idején – *A világ új művészeihez!* címmel – megfogal-

[65] *Egység*, 1, 1922, 1. 11. – A festményt szintén részletesen elemezte Hevesy Iván: Uitz Béla. *Nyugat*, 15, 1922, 20. 1205–1211. – bővebben ld.: Bajkay 1974. i. m. 86–91.; Bajkay 1987. i. m. 44–47.

[66] Svéd 1974. i. m. 179–180.

[67] Kassák Lajos levele a Szellemi Termékek Országos Tanácsának. Budapest, 1919. július 8. PIM-KM, ltsz.: KM-lev. 388. – közli: Csaplár 1987. i. m. 154.

[68] „[...] bennünket a diktatúra közepén (taktikából vagy nem taktikából) egyszerűen megfojtottak." A MA folyóirat köré csoportosult Aktivisták memoranduma a Magyarországi Kommunista Párthoz. Aláírták: Uitz Béla, Kassák Lajos, Bortnyik Sándor, Újvári Erzsi, Barta Sándor. Bécs, 1920. szeptember. PIM-KM, ltsz.: KM-an. 14.

mazott kiáltványának kefelevonatára kézzel írt megjegyzésében,[69] az *Egy ember élete*ben,[70] valamint az először 1964-ben kiadott visszaemlékezésében is.[71]

A kommunista politikusok a proletárdiktatúra utolsó hónapjaiban „feltehetően úgy vélték, Kassák kívülállásával a kommunista érdekeket keresztezi, művészetfelfogásával elriasztja a kommunisták szociáldemokrata szövetségeseit."[72] *Az Ember*rel folytatott polémia nem akart szűnni – a vita hevében pedig Kahána Mózes még azt a kijelentést is megengedte magának, hogy a *MA* Aktivistái „nem szolgálták ki a burzsoá társadalmat, és nem fogják kiszolgálni a proletárdiktatúrát sem."[73] Ezt követően nem volt meglepő az a lépés, amelynek keretében Kun Béla egyik júniusi, pártkongresszusi beszédében, a szociáldemokratáknak tett gesztusként,[74] megbélyegezte és elutasította a *MA* művészetét. „Új szellemi életnek, új kultúrának kell támadnia magából a proletariátusból" – mondta, – „és én bízom a proletariátus termelő erejében, abban a termelő erőben, amely intézményeket lerombolt és intézményeket alkotott, hogy *meg fogja találni a szellemi élet terén is a maga kivirágzását.* Kétségtelen, hogy *ez nem a MA irodalma, amely a burzsoá dekadencia terméke. Új szellem fog megnyilatkozni* a proletár szellemi élet terén, amelyből a proletariátus osztályának szelleme fog kivirágozni."[75]

Kassák *Levél Kun Bélához a művészet nevében* című nyílt válaszában hangsúlyozta azt az álláspontját, hogy az Aktivisták művészete a tökéletes művészeti megfelelője a kommunizmus politikai álláspontjának.[76] (10. kép) A *MA* és saját pártpolitikától való függetlensége mellett továbbra is kiállt: ezt a különállást igazolja az is, hogy a nyílt levelet a Szellemi Termékek Országos Tanácsának jóváhagyása

---

69 „Ezt a kiáltványt [...] 1919 júniusában lapom betiltása után írtam." Kassák Lajos: *A világ új művészeihez!* Budapest, 1919. PIM-KM, ltsz.: KM-an. 13. József Farkas szerint Kassák kiáltványa egy „aktivista album" címmel tervezett előszava, a korrektúralevonat július 21-én készült, kiadása azonban a papírhiány miatt már nem valósulhatott meg. József Farkas: *Értelmiség és forradalom. Kultúra, sajtó és irodalom a magyar Tanácsköztársaságban*. Budapest, 1984. – vö.: Csaplár 1987. i. m. 149.

70 Kassák 1983. i. m. II.: 614.

71 „Nyilatkozataink következménye az lett, hogy Pogány József helyettes népbiztos aláírásával a következő szám után betiltották a lapot." Kassák Lajos: A magyar avantgárd három folyóirata. *Helikon*, 10, 1964, 2/3. 243.

72 György Péter – Standeisky Éva: Kassák, a politikai gondolkodó (1919–1934). *Múltunk*, 36, 1991, 2/3. 70.

73 Kahána Mózes: A „MA"-t több ízben ért támadásokról. *MA*, 4, 1919, 6. 142. – vö.: József 1967. i. m. IV.: 1019–1021.

74 György–Standeisky, 1991. i. m. 71.

75 Részlet Kun Béla válaszából az Országos Pártgyűlés második napján. *Vörös Újság*, 1919. június 14. – közli: József, 1967. i. m. IV.: 462–463.

76 Kassák Lajos: Levél Kun Bélához a művészet nevében. *MA*, 4, 1919, 7. 146–148. Bővebben lásd: Pacsika Márton: Az új hangszer legtudatosabb kezelője – Kassák Lajos és a budapesti *MA* (1916–1919). *Művészet akcióban. Kassák Lajos avantgárd folyóiratai A Tett-től a Dokumentumig (1915–1927)*. Szerk. Balázs Eszter, Sasvári Edit, Szeredi Merse Pál. Budapest, 2017. 85–86.

nélkül, a mind súlyosabb papírhiány ellenére több ezer példányban röpiratként is kinyomtatta. A sajtótermékeket ellenőrző szerv július 1-jei keltezésű levelében sem a nyílt levél tartalmával, hanem a kiadás körülményeivel kapcsolatban fogalmazott meg kritikát. „Az a körülmény, hogy a röpirat tartalma a *MA* folyóiratban megjelent volna, nem lehet mentség, annál kevésbé, mert hiszen a külön lenyomathoz szükséges papírmennyiség sem Önnek, sem a nyomdának nem engedélyeztetett, és így a kérdéses röpiratot Önnek megírni és kiadni, a nyomdának kinyomni, a Táltosnak pedig bizományi eladásba venni nem volt szabad" – írták.[77]

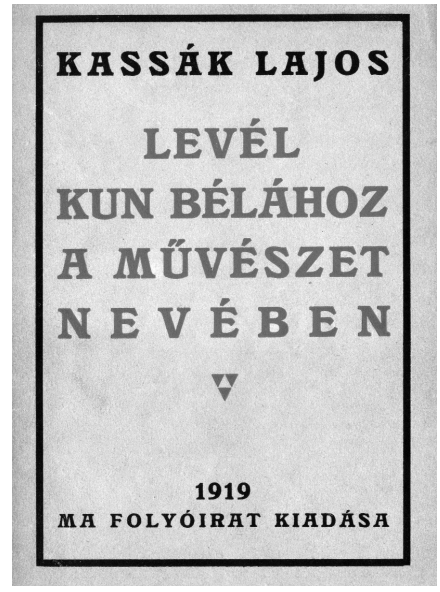

10. Kassák Lajos: Levél Kun Bélához a művészet nevében. Budapest, 1919. © Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum, Budapest

Kassákék tehát még 1919 nyarán is bíztak pozíciójukban. Tevékenységüket azonban nem a pártpolitika szolgálatában képzelték el, ami összeegyeztethetetlen volt az „individuális szabadság kifejlődésére [...] nem túlságosan alkalmas" proletárdiktatúra politikai elveivel.[78] Ettől függetlenül a Tanácsköztársaság bukását követően Kassáknak és körének is menekülnie kellett a Horthy-rezsim politikai megtorlása elől. Kassákot 1919 nyarán több hónapra börtönbe zárták és csak élettársa, Simon Jolán ismerősének közbenjárásával sikerült szabadulnia. A fogságot követően, 1920 telén, illegális úton, egy hajó gyomrában bujkálva jutott el Bécsbe.[79]

Az ellenforradalmi sajtó Kassákot és körét – antiszemita sztereotípiákat is mozgósítva – szorosan összekapcsolta a kommunistákkal. Kassák és a kommunisták közvetlen kapcsolatának képzetét erősítette az is, hogy a Tanácsköztársaságot előkészítő szervezkedés és a *Vörös Újság* is ugyanabban, a Visegrádi utca 15. szám alatti, félemeleti bérelt lakásban indult meg, amelyben Kassákék laktak és ahol kezdetben a *MA* szerkesztősége, galériája is megnyílt. A kapcsolatot Sámuel Izsó jelentette, aki a *MA* részvénytársaságának fő részvényese, a mozgalom egyfajta mecénása volt: ő volt a háromszobás lakás főbérlője, amelynek egyik szobáját átengedte Kassákéknak.

[77] A Szellemi Termékek Országos Tanácsa levele Kassák Lajosnak Budapest, 1919. július 1. PIM-KM, ltsz.: KM-lev. 419–420/4. – közli: Csaplár 1987. i. m. 153. – Kassáknak a levélre írt ceruzás megjegyzéséből derül ki, hogy a füzet feltehetően 5200, nem pedig a később az *Egy ember élete*ben közölt 10.000 példányban jelent meg.

[78] Kun 1919. i. m.

[79] Erről bővebben ld.: Kassák 1983. i. m. II.: 636–673.

Szándékairól igen keveset tudunk – az *Egy ember élete*ből sem derül ki, hogy pontosan milyen megfontolásból támogatta Kassákot. A napilapokban megjelent apróhirdetései alapján rézgáliccal, rézkénporral, marókálival, lúgkővel, kénnel, ruhafestékkel, sőt, szőlőkötözővel is kereskedett.[80] A Budapestre érkezett kommunistákkal minden bizonnyal nem Kassák, hanem ő került kapcsolatba, majd felajánlotta számukra a bérelt lakás Kassákék által nem használt szobáit.[81] A februári letartóztatások során ő is a gyűjtőfogházba került,[82] a Tanácsköztársaság alatt pedig – egy 1919. októberi riport alapján – a „rendőri szocializáló osztály főnöke lett".[83] A Tanácsköztársaság bukását követő hónapokban több olyan „tényfeltáró" írás is megjelent a budapesti sajtóban, amelyben kifejezetten Kassákékat tették meg a proletárdiktatúra bűnbakjává. „Ezek a futuristák, neo-expresszionisták, aktivisták, kubisták és az ördög tudja még miféle pisták adtak először menedéket az Oroszországból jött Kun Bélának s az ő visegrádi-utcai szerkesztőségükből indultak hódító útjukra az első Lenin-aranyak, mint az eszme harcosai. Ugyanitt trónolt a művészgárda főmecénása, Lukács György is" – írta például a *Gyógyszerészek Lapja* a György Mátyásról készített portréjában.[84]

80 Kezdetben egy Vörösmarty utcai címen, majd, 1917 májusától Visegrádi utca 15. szám alatt.

81 Sámuel Izsó szerepéről bővebben ld.: Lengyel József: *Visegrádi utca.* Budapest, 1962. 36–53.

82 [n. n.]: Májusra tervezték a kommunisták az új forradalmat. *Az Est*, 1919. február 25. 6.

83 [n. n.]: Visegrádi-utca 15. *Az Est*, 1919. október 3. 3.

84 [n. n.]: György Mátyás. *Gyógyszerészek Lapja*, 14, 1919, 13. 3–4. – György Mátyás gyógyszerészi szerepéről ld.: Kálmán C. György: *Élharcok és arcélek. A korai magyar avantgárd költészet és a kánon*. Budapest, 2008. 49–130. – Kun Béla a szovjet pártvezetőktől pénzt kapott a KMP megalapítása és megszervezése körül felmerülő költségek fedezésére, a „Lenin-aranyak" kifejezés erre utalhat. Lásd: Borsányi György: *Kun Béla: politikai életrajz*. Budapest, 1979. 75.